

Arbetsmarknadsprojekt som kooperativ

Erfarenheter från fyra ESF-projekt med ett kooperativt arbetssätt

Josefin Andersson

Arbetsmarknadsprojekt som kooperativ

Erfarenheter från fyra ESF-projekt med ett kooperativt arbetssätt

Josefin Andersson

Temagruppen integration i arbetslivet 2010:2
Dnr. ISV-2010-00038

TIA
TEMAGRUPPEN
INTEGRATION I
ARBETSLIVET

Temagruppen Integration i arbetslivet (TIA)

Temagruppen Integration i arbetslivet (TIA) är medfinansierad av Europeiska socialfonden (ESF). TIA har i uppdrag av ESF att analysera ESF-projekt som syftar till inkludering på arbetsmarknaden, i synnerhet inom socialfondens programområde 2, Ökat arbetskraftsutbud.

I fokus står projekt riktade mot personer med utländsk bakgrund, nyanlända, långtidssjuk-skrivna samt personer med funktionsnedsättning.

TIA ska med sin analysverksamhet lägga grunden för påverkan genom att:

- bidra till kunskapsspridning om ESF-projekt på policynivå och direkt till avnämare
- bidra med kunskapsbaserade uppslag avseende inkludering i arbetslivet
- identifiera och etablera nya viktiga utvecklings- och forskningsområden
- medverka i internationellt kunskapsutbyte
- förse ESF-rådet med underlag till kommande utlysningar

TIA är en del av Institutet för forskning om migration, etnicitet och samhälle – REMESO – en stark forskningsmiljö vid Linköpings universitet. TIA-rapporterna är en av REMESO:s vetenskapliga skriftserier. Skrifterna vänder sig till alla med intresse för inkludering och arbetsmarknad.

REMESSO har långsiktigt stöd från Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS) och från Linköpings universitet. REMESO bedriver utbildning, forskning samt uppdrags- och samverkansaktiviteter. Institutets forskningsprofil är inriktad mot trans-nationell migration, etnisk mångfald och medborgarskap i ljuset av ekonomisk omvandling och förändrade villkor i arbetslivet.

Linköpings universitet är med sina 26 500 studenter och 3 500 anställda och över 100 utbildningsprogram ett av Sveriges större universitet. LiU bedriver utbildning och forskning inom teknik och naturvetenskap, medicin och vård, utbildningsvetenskap, samhälls- och beteendevetenskap och humaniora, och inom breda problemområden, teman.

Vetenskaplig redaktör för skriftserien är professor Maritta Soininen.

Temagruppen integration i arbetslivet
Redaktör: Professor Maritta Soininen

©Författare

Ytterligare exemplar kan beställas från
TIA, Remeso, ISV, Linköpings universitet, 601 74 Norrköping

Förord

Under arbetet med den här rapporten har jag träffat både personal och deltagare i flera projekt och alltid mottagits med gästfrihet och glädje. Alla har varit stolta och ivriga att visa sitt dagliga arbete men har också öppet berättat om de svårigheter de möter. Först och främst vill jag tacka projektpersonalen som har berättat om verksamheten och om sina erfarenheter därifrån. Jag vill också tacka mina kollegor i TIA, inte minst docent Annette Thörnquist och fil. dr. Åsa-Karin Engstrand för värdefulla kommentarer och stort stöd. Ett särskilt tack också till Viktor Vesterberg som har varit mitt ständiga bollplank och dessutom kommentator för rapporten.

Skövde i november 2010

Josefin Andersson

Innehåll

INLEDNING	1
BAKGRUND OCH SYFTE	2
PRESENTATION AV FYRA PROJEKT OCH STUDIENS GENOMFÖRANDE	4
UTGÅNGSPUNKTER FÖR STUDIEN	7
INKLUDERING OCH EXKLUDERING	7
SOCIAL EKONOMI	8
KOOPERATIV	9
SOCIALA FÖRETAG OCH SOCIALA ARBETSKOOPERATIV	11
PROJEKTENS STRUKTUR OCH MÅL	13
PROJEKT GAMMA.....	13
PROJEKT RHO	14
PROJEKT SIGMA	14
PROJEKT YPSILON.....	15
SAMMANFATTANDE KOMMENTARER	15
ARBETSKOOPERATION SOM ARBETSSÄTT FÖR INKLUDERING OCH INTEGRATION	17
FÖRESTÄLLNINGAR KRING DEN ARBETSKOOPERATIVA VERKSAMHETEN	17
<i>Inte som andra projekt.....</i>	<i>17</i>
<i>Arbeträning och undervisning</i>	<i>20</i>
<i>Personlig och social utveckling</i>	<i>22</i>
MÅLGRUPPEN – INKLUDERING OCH EXKLUDERING.....	26
<i>Den blandade målgruppen</i>	<i>26</i>
<i>Att få (rätt) deltagare.....</i>	<i>29</i>
<i>Frivilligt eller ovilligt</i>	<i>32</i>
<i>Språksvårigheter – vem får vara med?</i>	<i>33</i>
<i>Språksvårighet som enda svårighet</i>	<i>35</i>
SAMVERKAN MED OFFENTLIG SEKTOR	37
<i>Konsekvenser för deltagande.....</i>	<i>37</i>
<i>Att samarbeta med en splittrad organisation</i>	<i>39</i>
AVSLUTANDE DISKUSSION	42
DELTAGARE ELLER DELÄGARE – EN FRÅGA OM TVÅNG?	43
FRIVILLIGT PROJEKTDELTAGANDE.....	45
INTEGRATION OCH SPRÅKUTBILDNING.....	47
POLICYREKOMMENDATIONER.....	49
REFERENSER	51

Inledning

Efter en intervju med personal i ett projekt inbjuds jag att delta på ett verksamhetsmöte. Lokalen håller ännu på att renoveras av deltagarna och projektarbetarna, det är varmt och det luktar kaffe. ”Välkommen in, ta av dig skorna” säger någon, och jag ser att de flesta har tofflor. De jag möter hälsar glatt och jag funderar lite över om de arbetar här eller är om de är deltagare. När två personer presenterar sig med namn förstår jag dock att det är de som är projektarbetarna. En av dem skär upp en kaka i bitar och lägger på ett fat. ”Kärleksmums!” säger han och skrattar.

I ett annat rum börjar människor sätta sig i sofforna med sina kaffekoppar, några saknas och både projektarbetare och deltagare hojtar skämtsamt att nu får de väl ändå lov att komma. Ytligt sett är det en blandad grupp när det gäller ålder, kön och etnisk bakgrund. Alla tar för sig av kakan och berömmar den. Kvinnan som har bakat muttrar att den inte alls blev bra och viftar bort berömmet.

Någon berättar att de brukar ha sådana här möten ibland, förutom de veckomöten som gruppen har varje vecka. Mötena är till för att ge en inblick i verksamheten men det är också en bra erfarenhet att delta i möten för att veta hur det kan gå till. När alla är på plats kan mötet börja. En ur personalen är ordförande den här gången, öppnar mötet och frågar om någon kan tänka sig att vara sekreterare. Det är tyst en stund innan en kvinna i 30-årsåldern skämtsamt suckar och säger att hon kan vara det eftersom ingen annan vill. Jag tänker att det är precis som vanligt – i de verksamheter där jag har varit engagerad vill de flesta också slippa vara sekreterare.

I anslutning till projektet finns ett nystartat företag som projektets deltagare tillsammans arbetar i och i huvudsak bestämmer över. Målet är att företaget ska utvecklas och sedan ägas kooperativt av samtliga medarbetare. Här ska medlemmarnas intressen och återinvestering i företaget komma före stora vinster. Det ska också vara ett företag där medlemmarna kan arbeta efter sin egen förmåga, må bra och trivas på sin arbetsplats.

Under mötet tar projektets ekonomiska situation upp – en ekonomi för projektet och en för det företag som har startats. I båda fallen ges deltagarna en översikt över budgeten och är med i diskussionerna om hur pengarna bäst bör användas och vilket utrymme det finns för att göra saker. Nya affärsidéer diskuteras och några tar på sig ansvaret för att kolla upp möjligheter, priser och ta kontakt med någon som vet mer. ”Den största kunskapsresan är ju det här med självkänslan” berättar en projektarbetare för mig. ”Och framför allt det att de får vara med och bestämma också, att det inte bara är något traditionellt så där – gå och gör det, gå och ställ dig där och gör det här.”

I den här rapporten studeras fyra arbetsmarknadsprojekt som på lite olika sätt arbetar med kooperativt företagande, alla med finansiering av bland annat Europeiska socialfonden.

Bakgrund och syfte

Nedskärningar i offentlig sektor under 1990-talet bidrog till att fler kooperativ startades då minskad service inom skola, barn- och äldreomsorg ledde till att föräldrar, personal eller mindre samhällen gick samman för att själva tillgodose de behov som fanns (Sundin & Thörnquist 2006:11). I och med Sveriges medlemskap i EU tillkom nya möjligheter till finansiering av kooperativ genom EU:s fonder (Sundin & Thörnquist 2006:6–7).

Det övergripande målet för det nationella strukturfondsprogrammet är ”ökad” tillväxt genom god kompetensförsörjning samt ett ökat arbetskraftsutbud. Adekvat kompetens i företag samt bättre integration i arbetslivet ska särskilt prioriteras, liksom ungas etablering på arbetsmarknaden” (Svenska ESF-rådet 2009:28). Strukturfondsprogrammet ska bidra till att uppnå sysselsättningsstrategier och där beskrivs inriktningen och prioriteringarna för det stöd som Sverige får från Europeiska socialfonden under 2007–2013 (Svenska ESF 2009:6). Insatser bedrivs inom två olika programområden. *Programområde 1 – Kompetensförsörjning* – syftar till att ta tillvara på och utveckla kompetens hos redan anställda individer för att de inte ska förlora sin plats på arbetsmarknaden, men även för att föra utvecklingen inom näringslivet framåt. Ett förebyggande arbete mot diskriminering och utestängning på arbetsmarknaden är också centralt. *Programområde 2 – Ökat arbetskraftsutbud* – ska underlätta inträdet på arbetsmarknaden för människor som står utanför arbetsmarknaden men som vill eller kan arbeta (Svenska ESF 2009:28–29).

I Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 1081/2006 ”fastställs Europeiska socialfondens (ESF) uppgifter och den omfattning som stödet från den skall ha, särskilda bestämmelser och vilka typer av utgifter som berättigar till stöd” (EG 1081/2006, artikel 1). En av flera prioriteringar för stödets omfattning är att öka människors tillträde, deltagande och integrering på arbetsmarknaden och att genom olika typer av åtgärder kunna identifiera existerande behov. Exempel på åtgärder ges, däribland företagsetablering där kooperativa företags inkludering nämns särskilt, dock utan att definieras ytterligare (EG 1081/2006, artikel 3:1.b.ii). Detta stycke återfinns även i det svenska socialfondsprogrammet (*Nationellt strukturfondsprogram för regional konkurrenskraft och sysselsättning (ESF) 2007–2013*).

I ESF:s projektbank¹ återfinns 32 projekt², som i olika stor utsträckning arbetar med olika former av arbetskooperativ eller sociala företag inom programområde 2; utökat arbetskraftsutbud. I den här rapportseriens första rapport, *Bortom Lissabonstrategin* (Engstrand, Andersson & Vesterberg 2010), har projektarbetare i ett av de projekten intervjuats och i intervjuerna framgick upplevelser

¹ Databas med information om beviljade projekt baserat på projektansökningar. Se <http://www.esf.se/sv/Projektbank/Sok-projekt/>

² www.esf.se, siffran är från juni 2010

av en komplex relation mellan rollen som projekt och rollen som företag, något som här kommer att belysas ytterligare. Liksom i *Bortom Lissabonstrategin* har personalens perspektiv fått vara i fokus. Forskningen kring Kooperation är bred och har exempelvis belyst den kooperativa rörelsens utveckling såväl som specifika branscher (se *Utgångspunkter för studien*). Tidigare studier kring sociala arbetskooperativ fokuserar i stor utsträckning på begreppsanalys, företagsutveckling inom den sociala ekonomin eller förvaltande av sociala värden (Hedin, Herlitz & Kuosmanen 2006; Svensson & Herlitz 2007; Bartilsson, Gillberg, Hermansson & Olofsson 2000) medan kooperativa arbetssätt, kopplingen till de kooperativa principerna och sättet att förhålla sig till detta behöver problematiseras vidare, inte minst för verksamhet i projektform (Levander 2008).

Syftet med den här rapporten är att bidra till fördjupad kunskap om hur ett antal projektarbetare inom socialfondsprojekt förhåller sig till arbetskooperativ verksamhet som arbetssätt för inkludering och integration på arbetsmarknaden. Rapporten analyserar de föreställningar kring den kooperativa verksamheten som finns inom projekten; hur projektens deltagare beskrivs av projektarbetarna, hur projektens samverkan med myndigheter beskrivs samt vilka lärdomar som kan dras av dessa erfarenheter. I den avslutande diskussionen problematiseras verksamheten i relation till de kooperativa principerna och ett antal policyrekommendationer ges.

Presentation av fyra projekt och studiens genomförande

Studien belyser fyra projekt som arbetar med arbetskooperativt företagande och som uttalat riktar sig till personer som befinner sig ”långt från arbetsmarknaden” men därefter skiljer sig projekten åt på flera sätt. De fyra projekten har valts ut bland de totalt 32 projekt med inriktning mot olika former av kooperativ eller sociala företag som har hittats i ESF:s projektbank.

*Tabell 1 Praktiker relaterade till kooperativ verksamhet i de 32 projekten.
Vissa projekt anger fler än en. Sammanfattande rubriker baserade
på projektbeskrivningar i ESF:s projektbank.*

Utbildning kooperativt företagande	Stödja start av sociala kooperativ	Mål att starta kooperativ	Främja sociala kooperativ, stödstruktur	Verksamhet i befintligt kooperativ	Samverkan med kooperativ
12	7	15	9	3	6

Efter att ha läst om de olika projekten i ESF:s projektbank kontaktades sju projekt som fanns i olika delar av Sverige, hade olika stor budget, uppvisade viss variation i arbetssätt men även hade likheter med flera av de övriga projekten. I fyra projekt svarade projektledare och personal att de var positiva till att delta i studien, något som givetvis var en förutsättning. Från övriga kontaktade projekt uteblev svar trots upprepade kontakter. Av de sex så kallade praktiker som redovisas i Tabell 1 ovan återfinns alla utom de två sista bland de fyra projekten (ofta flera i samma projekt). De fyra projekten har samma projektägare, Coompanion³, vars lokala kontor runt om i Sverige driver ytterligare ett antal ESF-projekt inom samma område som de fyra som här har studerats. Att samtliga projekt har samma projektägare kommer sig av att inget av de tre projekt med andra projektägare besvarade mina förfrågningar om att delta i studien.

³ Företagsrådgivare som ger gratis rådgivning främst inriktad på ekonomiska föreningar. Coompanion arbetar också för att främja kooperativt företagande. Finns på 25 platser i Sverige och ägs av medlemsorganisationer som tillsammans med regional offentlig sektor och Tillväxtverket (statlig myndighet) finansierar verksamheten. Exempel på medlemmar är ABF, Riksbyggen, Folksam. (www.coompanion.se)

Tabell 2 De fyra studerade projekten

	Praktiker kooperativ verksamhet enl. ansökan	Målgrupp enl. ansökan*	Total budget mkr	Omfattning år	Deltagare under hela tiden (ca)	Intervjuade i projekten
Gamma	Starta två sociala kooperativ, främja sociala kooperativ.	Alla utom sysselsatta	15	3	150	6
Rho	Starta sociala kooperativ på flera orter, utveckla stödfunktion för detta.	Arbetslösa, personer med ek. bistånd/introd. ersättning, unga	50	3	300	5
Sigma	Utbilda. Stöd vid start av företag, tillsammans eller enskilt. Driva kooperativt företag som övning.	Arbetslösa, särskilt fokus kvinnor och utländsk bakgrund	3	1,5	150	1
Ypsilon	Utbilda. Stöd vid start av sociala kooperativ. Främja sociala kooperativ.	Alla utom sysselsatta	5	3	30	1

*Ansökningsblankettens kategorier är: Sysselsatta, Helt arbetslösa sedan minst år med särskilt fokus på personer med utländsk bakgrund, Helt eller delvis sjukskrivna sedan minst 6 månader, Personer med hel eller delvis sjuk- och aktivitetsersättning, Personer med ekonomiskt bistånd (enligt socialtjänstlagen) eller introduktionsersättning samt Unga som befinner sig i övergången mellan studier och arbetslivet.

Inledningsvis läste jag de fyra projektens projektansökningar eller -beskrivningar för att få en uppfattning om projektens tänkta verksamhet. För att nå fördjupad kunskap om projektarbetarnas erfarenheter av sin verksamhet har en kvalitativ metod använts. I kvalitativ forskning är sociala företeelser och dess betydelse i fokus snarare än mätbara företeelser. Kvalitativ metod används sällan för att *pröva* teorier utan utgår snarare från observationer och resultat för att kunna *bilda* teorier och leda till slutsatser om en företeelse (Bryman 2002:35–36). Det empiriska materialet i föreliggande studie består av intervjuer med personal som är knuten till projekten. Jag har gjort besök i pågående verksamhet i alla projekt utom det redan avslutade, Sigma. Vid besöken har jag kunnat ta del av den dagliga verksamheten. Jag har gjort enskilda intervjuer eller gruppintervjuer med sammanlagt tolv projektarbetare samt fört mer informella samtal med ytterligare en person som deltar i ett projekt men som har en arbetsledarroll. I två av projekten har jag endast intervjuat en person, i båda fallen projektledare, medan jag i de två andra projekten har genomfört flera intervjuer. I dessa fall har det bland de intervjuade funnits projektledare, övrig projektpersonal, representanter från projektägaren samt representanter från samverkande myndigheter. De som arbetar i

projektet har jag har valt att, när inget annat nämns, benämna *projektarbetare*. I två projekt har intervjuerna spelats in och i de andra två har anteckningar förts. Intervjuerna har varit semi-strukturerade, vilket innebär att en intervjuguide med ett antal teman har använts som stöd vid intervjun. En semi-strukturerad intervju är dock inte lika strikt som en strukturerad intervju med helt fastställda intervjufrågor, och lämnar därmed utrymme för informanten och dennes berättelse att påverka intervjun (Bryman 2002:300–301).

De fyra projekten kan inte ses som representativa för alla projekt som har anknytning till kooperativa arbetssätt men intervjuerna illustrerar och ger kunskap om hur projekt kan arbeta med kooperativa arbetssätt och vilka svårigheter de kan möta. Intervjuerna ger också en fördjupad kunskap som inte kan fås i breda kvantitativa undersökningar. I studien är projekten såväl som projektarbetarna anonymiserade för att deras identitet ska skyddas.

I Gamma har enskilda intervjuer/samtal genomförts med två personer (Gisela och Gustav) från *Organisationen av kooperativ* som tillsammans med projektägaren Coompanion är mycket drivande i projektet. Dessa personer är involverade i projektverksamheten i olika grad. En gruppintervju har genomförts med de tre vägledarna⁴ (Göran, Glen och Gabriella) som arbetar deltid i projektet med mycket deltagarkontakt och som representerar olika samverkansparter; Arbetsförmedlingen, den lokala socialtjänsten samt projektägaren Coompanion. Gabriella är också projektledare. Under ett besök i projektet samtalade jag även med Git som är en av fem arbets- och handledare som redan har kunnat anställas i det nystartade företaget med hjälp av lönebidrag.

Under ett besök på verksamheten i en av de kommuner som ingår i projekt Rho deltog jag på ett veckomöte för deltagare och personal samt genomförde en gruppintervju med de två vägledare som arbetar i den lokala verksamheten (Reza och Renée). Jag genomförde också en gruppintervju med en person från projektägaren Coompanion, med projektledaren för projektet i sin helhet samt den person som ansvarar för Företaget (Rosita, Rita och Robert).

I Sigma intervjuade jag en av de två personer (Sanna) som har delat på en heltidstjänst som projektledare i projektet. Under ett besök i en av de kommuner som ingår i projekt Ypsilon intervjuade jag en av de två personer från projektägaren som arbetar i projektet (Yngve) och samtalade med några deltagare i projektet som tillsammans vill starta ett företag.

De personer som har intervjuats har växlat mellan de olika begreppen *kooperativ*, *företag* eller *socialt företag* då de har samtalat kring sin verksamhet. Jag har i empirikapitlet i möjligaste mån använt mig av deras egna ord. Nedan definieras vissa av dessa begrepp teoretiskt utifrån relevant forskning tillsammans med andra för studien centrala begrepp.

⁴ Vägledare är vid alla exempel min benämning på den personal som har den huvudsakliga kontakten med deltagarna. Det har valts då det motsvarar projektens benämningar, som jag har valt att ta bort då de vissa gånger är specifika för projekten.

Utgångspunkter för studien

Studien omfattar fyra projekt som på olika sätt arbetar med en arbetskooperativ verksamhet och den bygger på intervjuer med projektarbetare i dessa projekt. Vilka begrepp projektarbetarna själva använder sig av i talet om verksamheten varierar både mellan och inom projekten. Jag inleder därför med att presentera några centrala begrepp; *Inkludering och exkludering*, *Social ekonomi*, *Kooperativ* samt *Sociala företag och sociala arbetskooperativ*. Det råder inte alla gånger konsensus kring definitioner av begrepp samt vilka företeelser som ska eller inte ska ingå i definitionerna. Många författare betonar dessutom att innebörden av flera begrepp kan variera i olika länder då samhällsstrukturer ser olika ut och att internationell forskning därmed inte alltid är relevant för förståelsen av social ekonomi i en svensk kontext (Hedin, Herlitz & Kuosmanen 2006:33–34; Laurelii 2002).

Inkludering och exkludering

Social *inkludering* har sedan början av 1990-talet varit starkt förknippat med medborgarskap och tillgång till de rättigheter och skyldigheter som medborgarskapet för med sig. Social *exkludering* innebär därmed en uteslutning från vissa av dessa sociala, ekonomiska och politiska rättigheter. Innebörden har dock förändrats och talet om inkludering och exkludering har i EU-sammanhang alltmer fått en betydelse av inkludering på arbetsmarknaden eller i lönearbete (Schierup 2007: 177–178). En sådan förändring menar Schierup förenklar problematiken och förbiser alla människors rätt till delaktighet i samhället på jämlika villkor (Schierup 2007:192).

Schierup & Dahlstedt (2007) menar att utvecklingspartnerskap på lokal, regional och transnationell nivå har blivit en allt vanligare form för maktutövning. I partnerskapen möts statliga och icke-statliga aktörer tillhörande privat sektor, social ekonomi och frivilligorganisationer. Dessa partnerskap har gemensamt ansvar för att social inkludering skapas, genom att fokusera på ekonomisk tillväxt och regional konkurrens (Schierup & Dahlstedt 2007:33–35).

För att bekämpa en ökande social exkludering framhåller vissa forskare arbetsintegrerande socialt företagande som ett viktigt instrument (Spear & Bidet 2005; Defourny & Nyssens 2008). Inom demokratisk teori debatteras huruvida ett aktivt medborgarskap är nödvändigt för demokratin (Pestoff 2009). Om så är fallet kan arbetsintegrerande och demokratiskt styrda företag antas leda inte bara till social inkludering utan också till ett ökat aktivt medborgarskap, vilket på sikt kan ha betydelse för demokratiskt deltagande i samhället i stort.

Social ekonomi

Sedan 1989 har social ekonomi varit en officiell term i EU och begreppet har där-
efter introducerats i Sverige i samband med medlemskapet i EU (Laurelii 2002:69;
Hedin, Herlitz & Kuosmanen 2006:32). En arbetsgrupp vid Kulturdepartementet⁵
konstaterade att begreppets största värde ligger i att det är ”en övergripande be-
skrivning av verksamheter och organisationer av en viss karaktär, som skiljer sig
från de verksamheter och organisationer som beskrivs av begreppen offentliga
sektorn och privata näringslivet” (Kulturdepartementet 1999:34–35). Laurelii me-
nar att sektorn befinner sig i gränslandet mellan offentlig, privat och ideell verk-
samhet och att den i EU ibland talas om som ”en möjlig lösning på samhälleliga
välfärdsproblem” (Laurelii 2002:14).

Vidare ger arbetsgruppen vid Kulturdepartementet ett förslag på beskrivning
av begreppet inom Sverige:

Med social ekonomi avses organiserade verksamheter som primärt har
samhälleliga ändamål, bygger på demokratiska värderingar och är or-
ganisatoriskt fristående från den offentliga sektorn. Dessa sociala och
ekonomiska verksamheter bedrivs huvudsakligen i föreningar, koope-
rativ, stiftelser och liknande sammanslutningar. Verksamheter inom
den sociala ekonomin har allmännyttan eller medlemsnytta, inte vinst-
intresse, som främsta drivkraft. (Kulturdepartementet 1999:37)

Den sociala ekonomin ses därmed främst som en sektor där ekonomi eller hus-
hållning med resurser bara är *en* aspekt. Exempel på andra aspekter kan vara
socialt ansvar, demokrati, ideellt arbete och folkligt initiativ (Kulturdepartementet
1999:44–45). Inom den sociala ekonomin ryms olika former av företagande och
kooperativ verksamhet och i Kulturdepartementets rapport (1999) skriver man att
företrädare inom dylik verksamhet många gånger använder sig av begreppet social
ekonomi för att visa på sektorns bidragande till ekonomisk tillväxt och syssel-
sättning.

Hedin et al. förklarar social ekonomi i ett vidare perspektiv som den produk-
tion och verksamhet med sociala motiv som bedrivs inom ideella organisationer
och ideellt motiverad *företagsamhet*.⁶ Den sociala ekonomin kan, menar de, dis-
kuterar utifrån två områden; dels som en informell ekonomi inom civilsamhället,
dels utifrån hur produktionen av sociala verksamheter sker i företag, kooperativ,
stiftelser eller föreningar (i viss mån utifrån uppdrag som tidigare har varit det
offentligas). Inom civilsamhället inbegriper definitionen exempelvis ideellt arbete
inom föreningar, grannskap etc. som bidrar till en samhällsnytta men som inte

⁵ Ursprungligen fanns arbetsgruppen vid Inrikesdepartementet.

⁶ I bilagan till Kulturdepartementets rapport presenteras de juridiska ”företagsformer” som räknas
till den sociala ekonomin, bl.a. ideella föreningar, bostadsrättsföreningar, ekonomiska föreningar,
stiftelser och fonder, ömsesidiga försäkringsbolag, sparbanker och erkända arbetslöshetskassor
(1999:48–49).

beskattas. Detta innefattar en mängd aktiviteter och var gränsen går för att det ska kallas social ekonomi är svårt att klargöra. Dessutom påpekar författarna det paradoxala i att se på aktiviteter även utanför den ”produktiva sektorn” ur ett produktionsperspektiv (Hedin, Herlitz & Kuosmanen 2006:32–35).

Kooperativ

A co-operative is an autonomous association of persons united voluntarily to meet their common economic, social, and cultural needs and aspirations through a jointly-owned and democratically-controlled enterprise.
(International Co-operative Alliance)

Den kooperativa rörelsen finns världen över och kooperativen har ofta startats utifrån en grupps gemensamma ekonomiska, sociala eller kulturella behov. Medlemmarna går frivilligt samman i en fristående demokratisk förening där de delar ägandet och var och en medverkar som producenter, konsumenter eller med arbetskraft (Laurelii 2002:13). Kooperativ är i Sverige inte en juridisk företagsform och de flesta kooperativ drivs som *ekonomiska föreningar* (Lorendahl 2006: 88–89).

*International Co-operative Alliance*⁷ definierar sju kooperativa principer, eller grundsatser, som kan ses som riktlinjer för att kooperativ praktiskt ska leva upp till de värderingar kring demokrati, rättvisa och solidaritet som är centrala för kooperativa föreningar. Dessa sju är:

1. Frivilligt och öppet medlemskap
2. Demokratisk medlemskontroll (en medlem – en röst)
3. Medlemmars ekonomiska deltagande
4. Självständighet och oberoende
5. Utbildning, praktik och information
6. Samarbete mellan kooperativ
7. Omsorg om samhället

Demokrati och frivillighet är därmed centrala delar i den kooperativa tanken, liksom att verksamheten är självständig och därmed inte beroende och styrd av andra organisationer. Vidareutbildning för medlemmar är en viktig del, men också information till det omgivande samhället om Kooperationens grundtankar och fördelar. Förutom att se till medlemmarnas behov och intressen är omsorgen om det övriga samhället en viktig del då ett kooperativ ska verka för ett hållbart samhälle.

⁷ ICA är en internationell non-governmental organisation för kooperativ. ICA representerar sina medlemmar, sprider kunskap om kooperativ och har en opinionsbildande roll. Svenska medlemsorganisationer är Kooperativa Förbundet, Coompanion, HSB samt Riksbyggen. Totalt 243 medlemmar från 91 länder.

Samarbete mellan likvärdiga delägare i t.ex. byalag, fiskelag och hyttlag har funnits sedan medeltiden och dessa hade både ekonomiska och sociala funktioner. Den moderna kooperativa folkrörelsen, som uppstod framemot mitten av 1800-talet, kan ses mot bakgrund av den industriella och kapitalistiska omvandlingen av samhället; människor föddes nu inte längre in i kollektiv gemenskap utan fick i större utsträckning skapa sammanslutningar för att se till sina intressen. Traditionen av likvärdigt medlemskap slogs fast också i de moderna kooperativa andelsföreningarna, t.ex. att en medlem har en röst oavsett antal andelar denne äger (Thörnquist 1997).

Den kooperativa folkrörelsen hade flera delar: den konsumentkooperativa, den producentkooperativa och den arbetskooperativa. Den konsumentkooperativa delen kom att dominera, särskilt i Sverige, men den producentkooperativa rörelsen inom t.ex. jordbruk- och bostadssektorn hade också stort inflytande i samhället (Friberg 2005; Rydén 1998). Arbetskooperationen fick aldrig samma fotfäste i Sverige som i länder med en lägre industrialiseringsnivå och mindre utvecklat välfärdssystem, t.ex. i Sydeuropa. Hantverkare, olika arbetarföreningar, och senare även fackföreningar, bildade arbetskooperativ för att frigöra sig från arbetsgivare och undgå arbetslöshet. Den arbetskooperativa rörelsen fick sedan stå tillbaka inom den fackliga rörelsen som inriktade sig på lönekampen (Sundin & Thörnquist 2006:1–7).

Tanken återkom sedan under slutet av 1970-talet och i början av 1980-talet, då mot bakgrund av den genomgripande strukturomvandlingen inom industri- och välfärdssektorerna. Nu kunde man tala om en nykooperativ rörelse och arbetskooperativa lösningar stöddes av staten. Lokala kooperativa utvecklingscentra (LKU) bildades också med stöd av Kooperativa rådet. Den nykooperativa rörelsen hade flera olika syften, t.ex. att rädda sysselsättningen regionalt, att ersätta nedskärningar i den kommunala välfärdssektorn (t.ex. inom barn- och äldreomsorg) och att sprida den kooperativa ideologin. Arbetskooperativa företag kom att betyda mer som brukarkooperativ än som sysselsättningsskapande kooperativ (Sundin & Thörnquist 2006:1–7). Likaså bidrog utkontraktering av kommunal verksamhet till avknoppningar med personalkooperativ bland tidigare anställda (Rapp 2006; Lindkvist 2007). I och med Sveriges medlemskap i EU 1995 tillkom nya möjligheter till hjälp med finansiering av kooperativ genom EU:s fonder och målprogram. Intresset för social ekonomi och socialt företagande ökade och det är i förlängningen av denna utveckling som min studie om arbetskooperativ verksamhet inom ESF-projekten kommer in.

Demokrati är en central del i kooperativ och genom ”en medlem, en röst” har alla medlemmar åtminstone en likvärdig *chans* att påverka beslutstaganden. Enligt Birchall (1997) är demokrati i kooperativ en paradoxal företeelse då det visserligen existerar i form av regler för formell makt men samtidigt måste praktiseras av medlemmarna för att existera i praktiken. I små kooperativ kan en deltagande

demokrati fungera väl men när ett kooperativ blir större är en representativ demokratisk styrning nödvändig, med de problem som följer av det (Birchall 1997:3).

Sociala företag och sociala arbetskooperativ

Hedin et al. pekar på hur politiska beslut som har lett till att sociala tjänster öppnas upp för konkurrerande marknader också har gett möjlighet till nya lösningar med utrymme för demokratiskt deltagande, däribland genom så kallade sociala företag. Exempel på detta är hjälporganisationer som omorganiserar sin verksamhet i företagsform eller små klientföreningar som genom klientstyrda företag organiserar olika former av självhjälp (Hedin, Herlitz & Kuosmanen 2006:35).

I Nuteks⁸ *Programförslag för fler och växande sociala företag* betonas att definitionerna av sociala företag är många och man föreslår en definition som inkluderar företag där näringsverksamhet drivs och följande punkter uppfylls:

- Målet med näringsverksamheten är att människor med stora svårigheter att få ett arbete ska integreras i samhälle och arbetsliv
- De sociala företagen gör medarbetarna delaktiga (genom ägande eller annat avtal)
- Vinster investeras i den egna eller liknande verksamheter
- Företagen är fristående från den offentliga sektorn organisatoriskt (Nutek 2008:20)

Det som främst skiljer sociala företag från andra småföretag är deras utgångspunkt i behov (såsom behovet av arbete, metoder för rehabilitering m.m.), som offentligheten eller marknaden inte har kunnat tillgodose, och att affärsmässighet kombineras med sociala ändamål (Nutek 2008:18).

Nutek har identifierat tre *typer* av sociala företag. Den första har en tydlig inriktning på arbete, marknad och löneanställningar och medarbetarna arbetar ofta hårt med att utvidga och utveckla verksamheten. Den andra typen är företag som har större fokus på *rehabilitering* som förberedelse för annat arbete eller studier. Den sista kategorin är främst inriktad på att ge medlemmarna en *social gemenskap* och sysselsättning anpassad efter deras förmåga och behov (Nutek 2008:22–23). I viss internationell forskning belyses det sociala företagandet utifrån två aspekter; som en form av företagande som tillhandahåller välfärdstjänster eller som arbetsintegrering för att komma till rätta med arbetslöshet och social exkludering (Spear & Bidet 2005).

I sin definition av sociala företag har Nutek utgått från de sociala arbetskooperativ som växte fram under 1980-talet (Nutek 2008:21). Många sociala företag är organiserade som arbetskooperativ, då de kooperativa värdena och det gemensamma ägandet förenas med idéer om brukarinflytande till kriterierna för

⁸ Numera Tillväxtverket

sociala företag (Hedin, Herlitz & Kuosmanen 2006:158). SCOOP (Sociala arbetskooperativens intresseorganisation) refererar till en kartläggning som visar att 100 av de omkring 150 sociala företag som finns i Sverige är sociala *arbetskooperativ*. Där presenteras även de kooperativa principerna som en utgångspunkt i arbetet (SCOOP u.å:3). Enligt Laurelii är sociala arbetskooperativ ett sätt för personer att genom ett medlemsägt och demokratiskt företag lösa behov av arbete och social gemenskap. Detta syfte är överordnat målet att gå med vinst, även om Laurelii poängterar att olika sociala arbetskooperativ förhåller sig olika till detta. Medlemmarna i sociala arbetskooperativ är främst personer som av någon anledning befinner sig utanför ”ordinarie arbetsmarknad” och ofta kombineras den huvudsakliga affärsverksamheten med försäljning av tjänster till offentlig verksamhet, exempelvis platser för arbetsträning eller rehabilitering. Vissa arbetskooperativ erhåller också olika former av stöd och bidrag från offentlig verksamhet, eller offentligt anställda handledare som stöd i verksamheten (Laurelii 2002:3).

Frågan om huruvida sociala företag ska eftersträva en vinst eller ej har många gånger varit central i diskussionen kring den sociala ekonomin och Laurelii skriver att en icke-vinstdrivande verksamhet ofta betonas. I andra delar av Europa används begreppet *not-for-profit-organisations*, vilket avser organisationens *syfte*, till skillnad från det svenska begreppet som har *resultatet* av verksamheten i fokus (Laurelii 2002:15). Hedin et al. menar att diskussionen har fått ta för stor plats då även företag skapade i syfte att genomföra en social uppgift torde ha ett intresse av att gå med viss vinst för att kunna utvecklas och klara ekonomiska påtryckningar. Författarna anser att diskussionen kring socialt företagande istället bör fokusera på beslutsfattande och maktrelationer i sociala företag (Hedin, Herlitz & Kuosmanen 2006:35–36, se även Laurelii 2002).

Den definition av sociala företag som presenteras i Nuteks *Programförslag för fler och växande sociala företag* är också den definition som är utgångspunkten i denna rapport. Med *arbetskooperativ* eller *kooperativa företag* syftar jag främst på att verksamheten har ambitioner att drivas utifrån de kooperativa principerna med ett gemensamt ägande och ansvar.

Nu tittar vi närmre på hur arbetet i projekten ser ut, hur verksamheten kan ser ut i relation till arbetskooperativ och sociala företag samt hur projektarbetarna förhåller sig till detta.

Projektens struktur och mål

I de fyra studerade projekten finns många likheter vad gäller syfte, mål och praktisk verksamhet, men också flera skillnader. Dessa lyfts fram i detta kapitel genom en kortfattad och övergripande beskrivning av projekten. Beskrivningen visar dessutom på en diversifierad verksamhet med många olika möjligheter för ett gemensamt företagande.

Projekt Gamma

Gamma drivs i anslutning till en organisation av kooperativ, här kallad *Organisationen*⁹, där flera sociala arbetskooperativ ingår sedan tidigare. *Organisationen* har ett övergripande ansvar för bland annat administration, marknadsföring och avtalsfrågor för sina medlemskooperativs räkning. Övriga kooperativ inom *Organisationen* riktar sig till personer med missbruk eller kriminalitet bakom sig; en målgrupp för vilka arbete inom sociala företag eller arbetskooperativ enligt flera studier bedöms vara en väl fungerande rehabilitering (se t.ex. Hedin, Herlitz & Kuosmanen 2006). Gamma har dock en bredare målgrupp. *Organisationens* roll i Gamma är att de ”äger” den metod och det arbetssätt som Gamma bygger på och därför är samarbetet mellan projektägaren och *Organisationen* omfattande.

Målet för Gamma är att två arbetskooperativ ska startas i anslutning till projektet, ett mål som redan är på god väg att uppnås. För att detta ska vara möjligt står *Organisationen* som ägare till de två kooperativen/företagen inledningsvis. Därmed kan verksamheten bedrivas så snart alla praktiska frågor är ordnade utan att projektets deltagare har något ekonomiskt ansvar eller inledningsvis ens behöver bestämma om de vill ingå i kooperativet.

Av de två kooperativen har ett i skrivande stund redan startat medan det andra är redo att starta så snart de har funnit en passande lokal. Det förstnämnda är ett företag som främst utför trädgårdsarbeten och har en småskalig tillverkning av främst trädgårdsartiklar. Det andra företaget kommer att bedriva en mindre hotellverksamhet. De deltagare som ingår i den redan startade verksamheten utför arbete inom denna, parallellt med att de får utbildning i exempelvis Kooperation, ekonomi och data, något som alla i projektet deltar i. Förutom detta går de också utbildningar som är specifikt kopplade till företagets inriktning. I den andra inriktningen kan inget praktiskt arbete ännu utföras, utan tiden används istället till att planera och sätta upp riktlinjer för framtida verksamhet samt att utföra praktik på andra företag inom branschen.

⁹ Observera att *Organisationen* inte är projektägare.

Projekt Rho

Rho har en organisation som liknar Gammas då även de har startat ett företag som senare kan tas över av en grupp deltagare och drivas kooperativt om ett sådant intresse finns. Företaget har en styrelse som har överlåtit åt projektdeltagarna att relativt fritt disponera de medel som finns.

Rho består alltså av två delar; ett projekt och ett företag. Projektet finns i fyra olika kommuner inom en region och inkomster från de fyra olika verksamheterna går in i det gemensamma Företaget. Verksamheten ser olika ut i de fyra kommunerna och beror till stor del på vilka kompetenser deltagarna besitter. I nuläget får Företaget intäkter bland annat genom att utföra arbeten som städning, flytthjälp och gräsklippning, att utföra bokföring åt andra kooperativ samt att driva loppmarknad där det också säljs olika typer av handarbeten. Projektverksamheten består främst av planering och arbete med starten av Företaget. En projektarbetare berättar att det finns möjlighet till utbildning inom projektet men att intresset ännu inte har funnits bland deltagarna.

Projekt Sigma

I Sigma har projekttiden gått ut och verksamheten är avslutad. Sigma startade som ett projekt för att främja företagande bland kvinnor. Projektet bedrevs i en stadsdel med hög arbetslöshet och hade främst deltagare med utländsk bakgrund. Projektet sökte och beviljades medel av ESF och verksamheten fick en bredare inriktning mot personer som hade varit arbetslösa under en längre tid, vilket nu också inkluderade män. Förutom undervisning kring att starta företag hade Sigma som mål att deltagarna tillsammans skulle starta ett ”övningsföretag”, vilket också gjordes. Företaget bedrev en småskalig produktion, vilket innebar både ett praktiskt arbete och ett tillfälle att i realiteten se vad det kan innebära att driva ett företag.

Precis som de andra projekten i studien har regler kring att projekt inte får starta företag inneburit att Sigma har fått lösa det på andra sätt. I Sigmas fall tog projektägaren Coompanion den kostnaden och det hela underlättades av att det kommunala bostadsbolaget bidrog med en lokal för att bidra till möjligheten att företaget skulle kunna gynna bostadsområdet.

Det gemensamma företaget lades ner när projektet avslutades. Detta, berättar projektledaren, berodde på att det inte fanns något intresse för fortsatt drift bland deltagarna.

Projekt Ypsilon

I Ypsilon skiljer sig den praktiska verksamheten väsentligt från de övriga tre projekten. Ypsilon samverkar med flera kommuner och erbjuder i dessa 3–6 timmars föreläsning i veckan för deltagarna i projektet. Inledningsvis deltar dessa under ca tio veckor då de får grundläggande undervisning kring vad kooperativ och sociala företag är. Därefter får de ta ställning till om de vill fortsätta eller avsluta sitt deltagande i projektet. Målet är att deltagarna ska få den kunskap och rådgivning de behöver för att kunna starta sociala företag i mindre grupper om det intresset finns. I ett avslutande skede, efter omkring 25–30 veckor, är undervisningen slut men istället finns möjligheten för deltagarna som vill starta ett kooperativ att kontakta projektets personal för att få så mycket stöd och hjälp som behövs.

Projektet har bedrivit undervisning under olika lång tid i olika kommuner och har flera pågående undervisningsgrupper. I dessa finns ett flertal mindre grupper av människor som tillsammans har en affärsidé och flera grupper arbetar just nu för att kunna starta företag. En grupp har redan öppnat sin kooperativa verksamhet.

Sammanfattande kommentarer

En gemensam målgrupp för de fyra projekten är personer som har varit arbetslösa under minst ett år och uppbär introduktionsersättning eller ekonomiskt bistånd enligt socialtjänstlagen. Även vissa grupper från Arbetsförmedlingen och ibland också Försäkringskassan kan inkluderas i vissa projekt. Den förstnämnda gruppen, som alltså har kommunal försörjning, omfattas i regel av kommunal arbetsmarknadspolitik medan den senare omfattas av den nationella arbetsmarknadspolitikens åtgärder, en uppdelning som är betydligt mer komplex i realiteten då exempelvis ersättningen för vissa individer kan vara både nationell och kommunal, och platser inom kommunala åtgärder kan köpas av exempelvis Arbetsförmedlingen (Ulmestig 2007:6–7).

I projektansökningarnas beskrivningar av syfte och mål anger alla projekt att ett viktigt mål med verksamheten är att bidra till att fler människor är i sysselsättning. Gamma, Rho och Ypsilon syftar dessutom till att använda och utveckla arbetet med sociala företag och arbetskooperativ för att uppnå detta medan Sigma främst använder sig av arbetskooperativt företagande för att bidra till att fler startar företag eller kooperativ. I Sigma talar man inte alls om socialt företagande, vilket skiljer det från de övriga tre, men som vi ska se i nästa kapitel har ambitioner funnits att arbeta kooperativt inom projektet för att främja bildandet av fler kooperativ i området. Även Ypsilon har en stor öppenhet för att andra företag än just sociala och kooperativa företag startas. Inom Ypsilon, Gamma och Rho finns stor erfarenhet av kooperativt företagande då flera medarbetare sedan länge har arbetat

med detta, till skillnad från de två projektarbetarna i Sigma som främst har andra erfarenheter av företagande.

Tre av de fyra projekten har valt att starta ett arbetskooperativ i anslutning till projektet. Ett ESF-projekt får inte starta och driva ett företag¹⁰ och där företag har startats har inblandade (icke offentliga) organisationer inledningsvis registrerat företagen. Förutom övergripande syften och mål har projekten även mer specifika mål rörande sina verksamheter och önskade resultat.

Även om alla fyra projekt har samma projektägare finns det skillnader i hur verksamheten är ordnad praktiskt och hur involverad projektägaren är. I flera fall är projektarbetare rekryterade inför projektstarten men Gamma skiljer sig lite från de övriga projekten då några av de anställda är personal hos samverkande organisationer som har en del av sin tjänst förlagd i projektet.

En stor del av den dagliga verksamheten i alla projekt utom Rho¹¹ består av olika typer av undervisning. I *Bortom Lissabonstrategin* tas detta upp som *pedagogisk verksamhet*. Den pedagogiska verksamheten består i projekten dels av undervisning kring vad som utmärker kooperativa företag, den kooperativa rörelsen och/eller sociala företag men dels också av undervisning som till viss del gäller företagande i allmänhet. Det kan röra ekonomi, bokföring, skatteregler och annan relevant lagstiftning. Vissa gånger kan branschspecifik kunskap också inkluderas, exempelvis genom att projektet köper in en kurs i blomsterbindning eller ett visst dataprogram.

En fördjupad kunskap om projektens arbetssätt ges i nästa kapitel, där projektarbetarnas berättelser lyfts fram.

¹⁰ ”Europeiska socialfonden ska ge ett mervärde till den nationella och regionala politiken och ersätter inte det som nationen, regionen, organisationer eller företag själva ska stå för. ESF-medlen ska alltså inte användas till ordinarie verksamhet utan ge förutsättningar för utvecklingsarbete och nya möjligheter.” Ur Utlysning av projektmedel i Mellersta Norrland. 2010:3.

¹¹ Rho planeras inbegripa viss undervisning på sikt.

Arbetskooperation som arbetssätt för inkludering och integration

I förestående kapitel redovisas och diskuteras det empiriska materialet, i form av intervjuer med sammanlagt 12 projektarbetare, som ligger till grund för studien. Detta presenteras under tre huvudrubriker; *Föreställningar kring den arbetskooperativa verksamheten*, *Målgruppen – inkludering och exkludering* samt *Samverkan med offentlig sektor*.

Föreställningar kring den arbetskooperativa verksamheten

Den kooperativa dagliga verksamheten är en metod för arbetet i alla fyra projekt, men hur detta arbete konkret ser ut varierar. Nedan visas på det kooperativa arbetssättets betydelse för projekten men också hur ett visst mått av socialt arbete inte går att undgå.

Inte som andra projekt

Att arbeta med kooperativt företagande som metod menar projektarbetarna i Rho och Ypsilon är något som genomsyrar hela projektverksamheten:

Vi har ett projekt där vi jobbar med de här kooperativa principerna och har demokratiska beslut och hela den här biten. (Rita, Rho)

Det vi gör i första perioden nu, det är att vi pratar demokrati, vi pratar styrelsearbete, vi pratar om kooperativ som metod. Och det är jättemycket ideologi och historik från England, hur människor använde metoden för att ta sig ur fattigdom. [...] Vi läser en text också huruvida Sverige är ett demokratiskt land eller inte, och är ekonomin demokratisk och hur ser det ut på de flesta arbetsplatser? (Yngve, Ypsilon)

I intervjuerna betonar projektarbetarna att det är viktigt att deltagarna är delaktiga i de beslut som tas och får med sig en grundläggande förståelse för hur kooperativt företagande fungerar. I de nyss nämnda projekten menar personalen att verksamhetsmöten är en viktig del i projektet då demokratiska beslut och delaktighet är utmärkande för Kooperationen. De menar att det är viktigt att deltagarna blir delaktiga redan från början, dels genom att ha insyn i verksamheten men också genom att komma med förslag och synpunkter. Detta menar de också skiljer projekten från andra arbetsmarknadsprojekt. Sanna berättar att delaktighet i Sigma

främst kom att handla om att alla tillsammans tog beslut gällande det kooperativa företaget men också att olika utbildningar och undervisningsmoment startade på initiativ från deltagarna. Dessutom pratade gruppen mycket om hur de kunde skapa ett inkluderande klimat där alla var välkomna.

Tre av de fyra projekten har dessutom ambitioner att arbeta med *sociala* arbetskooperativ. Vad menar då projektarbetarna att detta innebär?

Josefin – Men, så vad är den största skillnaden då mellan så kallade vanliga företag ...

Yngve – Nja, det är ingen större skillnad. Mer än att de ska göra det utifrån hundra procent utav *sin egen* förmåga. Och den är inte 40 timmar i veckan. Den kan vara allt mellan sex timmar och uppåt.

Som jag visade under rubriken *Utgångspunkter för studien* är en utmärkande del av de sociala företagen/arbetskooperativen att de bildas av och för personer som har haft svårt att få en anställning och etablera sig på arbetsmarknaden. Projektarbetarna i Gamma beskriver att de sociala arbetskooperativen därmed skiljer sig från den övriga arbetsmarknaden:

Det finns en acceptans, man får vara den man är men har ändå vissa krav på sig för att företaget ska fungera. Det krävs strukturförändringar för att detta ska fungera för det är ett helt annat tänk. (Gabriella, vägledare Gamma)

De bildar kooperativ och skapar sina egna jobb. (Gisela, Gamma)

De sociala arbetskooperativen beskrivs av projektarbetarna inkludera människor på ett sätt som skiljer sig från många andra arbetsplatser. För vissa av dessa personer kan det finnas behov av att arbeta i sin egen takt och efter egen förmåga. För att detta ska vara möjligt är lönebidrag många gånger en förutsättning för att kunna anställa personer i sociala arbetskooperativ. De intervjuade menar också på att det måste finnas en förståelse och ett stöd i samhället.

Robert i Rho berättar att det är viktigt att Företaget¹², som drivs som ett socialt arbetskooperativ, inte konkurrerar med övriga företag på marknaden genom avsevärt lägre priser. Att Företaget kommer att ha anställda med lönebidrag kommer inte att påverka priserna utan ger endast förutsättningar för individer att arbeta utifrån sina egna förutsättningar.

Och det som avgör om man väljer oss eller inte det är om man då tycker att den här idén är intressant, och framför allt om vi gör ett bra jobb och kan göra det med kort varsel. På många ställen så är vi en kompletterande del av arbetsmarknaden kan man säga, får vi något

¹² Det företag som kommer att bildas i anslutning till Rho kallas genomgående för Företaget i rapporten.

bygg eller fixjobb så blir det oftast väldigt små jobb, som byggföretag kanske inte ens ids åka ut och räkna på för det är för få timmar. Det är framför allt svartjobb som vi konkurrerar med och kanske rycker undan marknaden för, och det tycker företagen är bra att vi är med och sanerar en del branscher. (Robert, Rho)

Som tidigare nämnts drivs Gamma i nära samverkan med en organisation av kooperativ – *Organisationen* – där övriga medlemskooperativ har en stark inriktning mot missbruk och kriminell bakgrund. De sociala arbetskooperativ som ingår i *Organisationen* har växt fram ur olika klientföreningar med hjälp av personer som arbetat inom exempelvis kriminalvården. Därmed har flera av dem som idag arbetar i kooperativen själva varit med vid initiativtagandet. En stor del av verksamheten finansieras genom att kooperativen säljer platser för arbetsträning till kommun och kriminalvård, vilket Gisela och Gustav menar har en stor del av sin styrka i att de individer som utför arbetsträning därmed möter handledare som har liknande erfarenheter bakom sig. Att Gamma drivs i nära anslutning till *Organisationen* som – till skillnad från projektägaren och involverade myndigheter – själva driver arbetskooperativ är en styrka för projektet, menar projektarbetarna. Därmed finns en samlad kunskap från många års arbete som kommer nya projekt såsom Gamma till nytta.

I projekt Rho är ett syfte att starta ett socialt arbetskooperativ och utveckla ett stöd för socialt företagande, samtidigt innebär rollen som socialfondsprojekt att vissa mål blir viktigare än andra. Rita säger såhär:

Vårt *främsta* mål i projektet är att hjälpa folk ut på arbetsmarknaden. Om det är i ett kooperativ eller om det är ute på den ordinarie arbetsmarknaden, det är lite underordnat. (Rita, Rho)

Även om *ett* mål är att ett socialt arbetskooperativ ska startas och leva vidare efter projekttiden blir detta sekundärt i relation till det uppdrag som alla projekt har åtagit sig; att bidra till att människor förbereds för arbete, det som ESF kallar ett ”ökat arbetskraftsutbud”. Detta kan enligt projektarbetarna ibland ställa till det för den kooperativa verksamheten. Robert i Rho berättar att det är viktigt för kooperativet att en kontakt finns med den kringliggande marknaden och att ett visst samarbete därmed finns mellan dem och andra företag. Detta har i vissa fall inneburit att projektdeltagare har fått anställning i andra företag:

Så de nöp dem direkt, och det var ju lite taskigt för kooperativet [skratt] men det är ett dilemma som vi har. Får de ett erbjudande om jobb så tar de ju det naturligtvis. Om man ser till själva projektet, *samhällsuppdraget*, så är det jättebra. Men sett som att vi ska bygga upp någonting så blir det en repa i lacken där, det blir det ju. Men det är ju inte mycket att göra åt. (Robert, Rho)

I citatet synliggörs den krock som kan uppstå när projektets samhällsuppdrag och kommersiella vision möts.

I Gamma, Rho och Sigma får projektdeltagarna vara med om att starta ett kooperativt företag eller stiga in i ett redan existerande sådant. Även om målet är att medarbetarna så småningom själva ska äga företaget kooperativt finns inledningsvis möjligheten att enbart vara medarbetare.

Varför vi har valt att göra så här det är för att folk har inte varit beredda att starta kooperativ eller sociala företag direkt, utan man vill först se ”är det här *möjligt*”. Så det här är som ett egenanställningsföretag, fast starta *vårat* kan man säga. (Rosita, Rho)

För Ypsilon är det centralt att *deltagarna* själva gör valet att starta ett företag, vare sig det är i kooperativ form eller ej och med sociala mål eller ej. Om ingen är beredd att ta det steget kommer heller inget företag att startas eftersom projektet självt inte har tagit något sådant initiativ. Yngve menar att projektet ger människor en chans att bygga upp en arbetsplats på sina egna villkor och att prova nya saker, något som får många att växa och må bra:

Och det är *det* som egentligen är resultatet, det är skit samma hur många företag det blir. (Yngve, Ypsilon)

Få har kunnat starta, det är svårt och tufft, men då är det bra att de har fått testa, få en grund. Det är bra för dem. (Sanna, Sigma)

I Sigma har kooperativet efter projektiden inte drivits vidare då de flesta var intresserade av att starta företag på egen hand. Sanna tycker att det är tråkigt eftersom hon tror att det kan vara ett stort stöd att vara flera som delar på ansvaret. Istället har fler varit intresserade av att starta eget eller att driva ett företag med släkt eller familj. Som vi ser i citatet ovan har antalet startade företag kort efter projektiden inte varit stort men Sanna anser, precis som Yngve, att antalet startade företag inte är det viktigaste utan att projektet har varit värdefullt och gett deltagarna mycket ändå. Därmed kan vi se hur det kooperativa arbetssättet i projekten dels har som mål att leda till ett fungerande företag men dels också är en väg för att fler ska må bättre, skapa planer för framtiden och få ett arbete.

Arbetsträning och undervisning

I Gamma, Rho och Sigma innebär deltagande i projekten också utförande av praktiskt arbete i de arbetskooperativ som har startats. Behållningen av att en del av de dagliga sysslorna består av arbete är enligt projektarbetarna dubbel; dels är det en del i undervisningen kring Kooperation och företagande, dels kan det fungera som en form av arbetsträning eller praktik.

Inte alla, men många, har haft funderingar på att starta företag innan de kom hit. (Sanna, Sigma)

Sannas erfarenhet från Sigma är att många av de deltagare som hon har mött där vill lära sig mer om företagande då de är intresserade av att *starta eget*. Intresset för *kooperativt* företagande upplevdes vara mycket litet i gruppen, något som inte heller ändrades under tidens gång, vilket flera av de andra projektarbetarna vittnar om. Sanna berättar att det kooperativ som startades i anslutning till projektet ändå fyllde en viktig funktion, dels som *arbetsträning* men främst i *undervisningssyfte*. För de deltagare som var med i projektet från början innebar detta bland annat att de tillsammans diskuterade möjliga branscher och inriktningar på verksamheten, skrev affärsplan, bestämde företagsnamn och skrev stadgar för sitt kooperativa företag. När verksamheten var igång var frågor om produktion, ekonomi, uppdelning av ansvar och marknadsföring exempel på uppgifter som alla involverade var tvungna att lösa tillsammans. Jämte att projektet gav undervisning kring exempelvis ekonomi och regler gällande företag fanns också en möjlighet att lösa dessa frågor i praktiken, vilket enligt Sanna gav en extra dimension till inläringen. Då intagning av deltagare skedde kontinuerligt kan vi dock anta att den värdefulla uppstartsprocessen gick förlorad för flera av deltagarna då de fick hoppa in i en grupp som redan hade gjort detta.

Hos Gamma och Rho syns både *utbildning* och *arbetsträning* på samma sätt som i Sigma. Det senare betonar personalen särskilt då det i båda projekten finns tankar om att på sikt, när projekttiden är över, kunna erbjuda platser för arbets träning som en del av kooperativens verksamhet, något som många gånger förekommer hos sociala företag.¹³ Det praktiska arbetet ses redan nu som en form av arbetsträning då det för deltagare kan innebära möjligheter att utföra ett jobb han eller hon redan kan, prova på och lära sig något nytt eller helt enkelt att ingå i en arbetsgrupp med den gemenskap det innebär. En viktig del menar projektarbetarna är att detta får göras utifrån individens egna förutsättningar och i en takt som passar denne. Projektarbetarna menar att det inte är själva arbetet som utmärker deras projekt – som vi ser i citatet nedan liknas arbetet i Rho vid praktik, något som ofta förekommer i andra ESF-projekt (se Engstrand, Andersson & Vesterberg 2010). Det centrala är istället att det sker efter individens egna förutsättningar och på ett sådant sätt att arbetet gynnar individen själv såväl som det gemensamma företaget:

Man kan säga så här att när våra deltagare då är ute och gör jobb, som faktureras, då gör de sin praktik i [Företaget]. Jag menar, även om du är i ett annat projekt och går ut och praktiserar i ett annat företag så är det ju så att det mervärdet, det tar ju det företaget hand om så att säga. Nu i det här fallet så blir det [Företaget] då, men [Företaget] är de själva, så att säga. (Rosita, Rho)

¹³ Se under rubriken *Utgångspunkter för studien*.

I Gamma har praktik i andra företag varit ett viktigt redskap, jämte arbetet i den egna verksamheten, för att få kunskap om bransch och yrkesroll. Praktiken i andra företag utgår liksom övrigt arbete från individens egen förmåga.

Arbetet i det kooperativa företaget i Sigma fick till en början uppmärksamhet i lokalpress, vilket Sanna menar underlättade då verksamheten skulle starta. Efter ett tag vände dock detta, kunderna blev färre och verksamheten hade svårt att gå runt, något som kan ha bidragit till deltagarnas svaga intresse för att fortsätta driva kooperativet efter projektiden. I Rho och Gamma har kooperativen istället gått bättre med tiden. Särskilt Rho upplevde att det tog lite tid att komma igång och få arbeten men att det sakta förbättras. Gamma säger så här:

Det är inga problem att få uppdrag, vi har fått saker att göra hela tiden sedan vi kom igång. När man väl har fått ett jobb så får man snart fler.
(Git, anställd i Gammas kooperativ)

En betydande skillnad mellan Sigma och de två sistnämnda projekten är att Sigma i sin kooperativa verksamhet endast bedrev en småskalig produktion medan Gamma och Rho främst har fokuserat på olika typer av tjänster, ofta flera olika inom samma företag. Detta kan antas ha gett möjlighet till en bredare kundkrets till ett och samma företag.

Personlig och social utveckling

I intervjuerna med Gamma står det snart klart att det inte finns utrymme för alla deltagare i projektet att få anställning i de två kooperativ som startas. Gisela, som inte bara arbetar med projekt Gamma utan också har arbetsuppgifter i *Organisationen av kooperativ* (en viktig samverkanspart), berättar att fem personer redan nu är anställda som arbets- och handledare i ett av projektets företag. Förhoppningen vid tiden för intervjun är att kunna anställa ytterligare omkring 15 personer av de 45 deltagarna. Vad som händer med dem som slutar eller inte kan anställas vet hon inte men hon säger att det förmodligen löser sig för dem på andra sätt. Göran, som arbetar som vägledare i Gamma, antyder dock något annat när han berättar att han tror att det kommer att dröja minst två år innan någon deltagare kan nå anställning på den reguljära arbetsmarknaden, och då handlar det om högst ett par deltagare. Han menar att de flesta som de möter i projektet har lång väg kvar till arbetsmarknaden och behöver lång tid på sig i en verksamhet som Gamma där deras egna behov och förutsättningar får vara i centrum.

I Rho är hittills en anställning i Företaget på gång och även här är det många som inte kommer att kunna arbeta i kooperativet efter projektiden. Som nämnts tidigare tror dock projektarbetarna att projektet har mycket att ge även för dem, inte minst det praktiska arbete som deltagarna utför:

Renée – Här får du möjligheten att *våga*, för du är aldrig ensam att göra någonting, du får alltid handledning och alltid någon som följer med. Sedan byter de ju erfarenheter när de gör olika jobb, och så visar de det för den andra, vilket ger självförtroende då att man faktiskt kan de sakerna som man tror sig kunna och får bekräftelse.

Reza – Arbetstränar, helt enkelt.

Som vi även såg i föregående avsnitt menar projektarbetarna i de fyra studerade projekten att en viktig kunskap och erfarenhet som ges är den som rör företagande. I Ypsilon är utbildningen i företagande och Kooperation huvuddelen av projektverksamheten, i Gamma och Sigma är den en viktig del jämte det praktiska arbetet medan deltagarna i Rho ännu inte har haft någon undervisning utan främst lär sig genom det gemensamma planerandet för företaget. Oavsett arbetssätt anser projektarbetare i alla projekt att en förståelse för och insikt i förutsättningarna för att driva ett företag ges och att det är något positivt.

Den främsta fördelen som framkommer i intervjuerna är dock varken praktisk erfarenhet eller ny kunskap:

Josefin – Vad tycker du man får med sig om man efter utbildningen ändå går tillbaka till att söka jobb?

Yngve – Egentligen skulle du ju fråga dem då, men jag vet ju vad många kommer att säga, och det är väldigt mycket positivt [...] framför allt så kommer många säga att de har blivit *starkare som individer*. Framför allt det, och så att *de har fått nya kompisar*. (min kursivering)

Yngve poängterar att varken han eller hans kollega är psykologer eller kuratorer utan endast företagsrådgivare. Att projektet ändå tycks ha stor inverkan på deltagare som i kommunerna setts som ”hopplösa fall” tror han beror på något så enkelt som en tro på de människor de möter.

[Vi] tror på dem. Alltså att alla kan, det tror jag är en viktig sak. [...] Och så finns det en pedagogik och så grupprocessen i sig är viktig. Det är många saker sammantaget som gör det tror jag. Men mycket det är tron, för det är ingen annan som gör det, man tror ju inte på dem. (Yngve, Ypsilon)

Att se deltagarna i projektet *växa och våga utvecklas* på sina egna villkor är för Yngve i Ypsilon det viktigaste med projektet, hur många företag som faktiskt bildas i slutändan är sekundärt.

Liksom vi visar i Engstrand, Andersson & Vesterberg (2010) finns det i de studerade projektverksamheterna vissa inslag av ”uppfostran” då deltagare ibland

anses sakna engagemang, inte kommer i tid eller saknar kunskaper om hur man ska bete sig på en arbetsplats. Genom att sätta upp tydliga ramar, ge kunskaper om en balanserad kost och steg för steg uppmuntra individen att utmana sig själv menar personalen att det sker en utveckling. Även Gamma tar upp dessa individuella och sociala förändringar som deltagarna genomgår som det stora värdet av projektet. Till skillnad från Gisela i samma projekt tror vägledarna Gabriella, Glenn och Göran att möjligheterna att få jobb på den reguljära arbetsmarknaden i nuläget är små för dem som inte kan få anställning i kooperativen. Flera av deltagarna har varit i många arbetsmarknadsåtgärder tidigare ”utan att ha kommit någon vart” och många har levt isolerade under lång tid. I och med projektet har förändringar börjat ske hos dessa individer men det bedöms behövas mycket tid för vissa. Den framgången är dock svårare att redovisa än resultat såsom startade företag eller anställningar, vilket Gabriella poängterar nedan.

Hur dokumenterar man att Britta som inte har varit utanför sin lägenhet på flera år nu har åkt buss utan problem, har tvättat håret och är glad? (Gabriella, vägledare Gamma)

De tre vägledarna menar vidare att det många gånger är sådant de måste börja arbeta med innan deltagarna alls kan närma sig den reguljära arbetsmarknaden. Vissa av de individer som deltar i projektet har inte på mycket lång tid, om ens någonsin, haft ett arbete. Som Gabriella menar på i citatet nedan förlorar vissa människor jobbet när det är lågkonjunktur, medan andra inte kan få ett jobb vare sig det är hög- eller lågkonjunktur.

Vissa har alltid dåliga konjunkturer. (Gabriella, vägledare Gamma)

Det gäller att hitta en balans. Och det handlar ju mycket om politik. Alla kan inte jobba, man måste få det att fungera och göra verklighet av det. Hur mycket kan du jobba, hur sjuk är du? Här har vi en ny möjlighet att få folk i arbete. (Glenn, vägledare Gamma)

Även om det inte finns utrymme för alla att anställas tror projektarbetarna att de sociala företagen/kooperativen som en plats för arbetsträning innebär en god möjlighet för många att göra större personliga framsteg än vad som annars skulle ha varit möjligt. De sociala företagen kan därmed helt enkelt ses som en möjlighet att anpassa arbetslinjen till individen istället för att anpassa individen till arbetslinjen.

Precis som Göran och de andra vägledarna i Gamma påpekade ovan kan projekten för vissa personer innebära en möjlighet till individuella och sociala framsteg som betyder mest, något som i *Bortom Lissabonstrategin* (Engstrand, Andersson & Vesterberg 2010) togs upp i termer av *socialt arbete*. I relation till sociala företag tas en sådan utveckling upp i termer av *empowerment* eller *egenmakt* (se exempelvis Carlberg 2006; Hedin, Herlitz & Kuosmanen 2006). I *Bort-*

om *Lissabonstrategin* lyftes socialt arbete upp som en viktig del av den dagliga projektverksamheten och som en aspekt vars värde inte bör underskattas.

Alltså de får ju med sig *otroligt* mycket härifrån, om man ska se det på den sociala och mentala biten egentligen, för man ser ju när folk kommer in här de första dagarna, hur de sitter väldigt tysta. Det kan ju vara att de är väldigt blyga och så där men, att de inte släpper någon in på, att de inte bjuder på sig själva så mycket, men sedan när de har varit här ett tag så..! (Renée, Rho)

Yngve berättar att Ypsilon för många deltagare innebär en möjlighet till en ny start i livet. Människor som har varit sjukskrivna eller har svårt att få arbete på grund av nedsatt arbetsförmåga ges en möjlighet att arbeta och driva ett företag. Detta menar han och flera av de andra projektarbetarna stärker individen och kan innebära en väg mot tillfrisknande och en godare hälsa. Individer som efter att ha lämnat missbruk och kriminalitet upplever svårigheter att få en anställning kan genom projektet och socialt företagande få en andra chans, något Yngve berättar kan vara svårt i det omgivande samhället. I flera fall har även de företag som har startats mötts av misstänksamhet och motstånd från samhället:

Yngve – Det är små bygder, och de som har varit utanför de är *rejält* utanför. Så att få in dem och integrera dem är svårt, alltså de har *hela bygden* emot sig. Så det är mycket man har att bevisa innan man ens får hyra en lokal.

Josefin – Det låter tufft.

Yngve – Ja det är mycket som är tufft, och det är också sådant som vi egentligen inte vill ha själva i projektet då, det är ju deras egna problem, vi är inga psykologer. Fast man kommer ju inte riktigt undan. (Ypsilon)

Även om det kan vara ett svårt arbete som tar lång tid menar samtliga projektarbetare som har intervjuats att deras typ av arbetssätt ger en god möjlighet för människor att utvecklas dit de vill i sin egen takt. Att ha ett kooperativt arbetssätt ses som något nytt och unikt i projektsammanhang då Kooperationens idéer om demokrati och delaktighet genomsyrar hela verksamheten. Det faktiska arbetet med ett kooperativt företag i tre av de fyra projekten menas ge ytterligare en dimension åt projektet både som undervisning och arbetsträning, vilket i sin tur är en del i projektens sociala arbete. Efter en belysning av de kooperativa arbetssätten ska vi nu titta på projektens målgrupper och deltagare.

Målgruppen – inkludering och exkludering

Man kan säga så här att vi har människor från andra länder, vi har människor som har fysiska problem, vi har människor som kommer från psykiatri, vi har människor med missbrukarbakgrund, långtids-sjukskrivna, långtidsarbetslösa, det har vi hela allihop, så. (Yngve, Ypsilon)

Så sammanfattar Yngve den blandade grupp han möter i Ypsilon, och menar att anledningarna till att personer deltar i projektet är många. Deltagarna är själva navet i projektverksamheten och nedan får vi ta del av erfarenheter från projekt-personalens möten med deltagarna.

Den blandade målgruppen

De fyra projekt som har studerats riktar sig alla till en bred målgrupp – om man ser till de av ESF förutbestämda målgruppskategorierna.¹⁴ Gamma är det enda projekt som bedrivs nära en organisation som också driver andra kooperativ, och som tidigare nämnts är målgruppen bredare i Gamma än i övriga kooperativ som ingår i *Organisationen*. Så här svarar Gisela och Gustav, som båda arbetar i *Organisationen* av kooperativ, på frågan om vilken målgrupp projektet riktar sig till nu:

Ja, målgruppen har ju ändrats lite. Myndigheterna vill ju gärna sortera in människor i fack. Jag tycker inte att så mycket har förändrats för att vi inkluderar fler grupper. (Gisela, Gamma)

Vi har inte pekat ut målgruppen, vi vill inte begränsa det och utesluta någon. Det är alla människor som står utanför i samhället, befinner sig i ett utanförskap. (Gustav, Gamma)

I de tre övriga projekten finns ingen gemensam tidigare verksamhet att relatera till, även om vissa enskilda projektarbetare har erfarenheter av arbete med stöd för olika former av kooperativ och har mött olika målgrupper i det arbetet. Bland deltagarna i de fyra projekten finns många individer som projektarbetarna menar ”befinner sig långt från arbetsmarknaden” och som av olika anledningar har stora svårigheter att få ett arbete:

Vi har ju jobbat under många år med den här målgruppen och vet liksom, det är inte bara att de har varit arbetslösa kanske eller så, utan de har ju med sig andra sociala bekymmer. Som man kanske inte har sett för de har varit inne [i arbetsmarknadsprojekt] bara tre månader och gått ut igen. Men är man inne under en längre period så kommer det här fram. (Rosita, Rho)

¹⁴ Se Tabell 2.

Ett krav var ju att de skulle ha varit arbetslösa sedan länge. Men att gå från det till att starta eget är ett gigantiskt kliv. (Sanna, Sigma)

Flera av projekten riktar sig också till personer som av någon anledning är sjuk-skrivna. Det kan handla om skador, sjukdomar, stressrelaterade sjukdomar och fysiska funktionsnedsättningar men också om psykisk ohälsa eller neuropsykiatriska funktionshinder. Personalen i Rho poängterar dock att många personer som de möter inte har blivit diagnostiserade eller fått någon hjälp specifikt för dessa svårigheter.

Inget av projekten är inriktat på en specifik åldersgrupp utan de vänder sig till individer mellan 16–64 år. Genomgående är unga deltagare underrepresenterade i projekten medan det i övrigt är en spridning i ålder bland deltagarna. I alla projekt har deltagarna olika etnisk bakgrund då det inom målgruppen också finns sådana variationer. Rho, Ypsilon, och särskilt Sigma, skriver i projektansökan att det bland personer med utländsk bakgrund finns en stor arbetslöshet och att projekten kommer att ha deltagare som är ”helt arbetslösa sedan minst ett år med särskilt fokus på personer med utländsk bakgrund”, som det står i Rhos projektansökan.

Den blandade målgrupp som förutsätts i projektansökningarna tycks utifrån projektarbetarnas beskrivningar i mångt och mycket var densamma som de faktiska deltagarna. I Rho upplever personalen att det är en styrka med en blandad grupp av deltagare.

Vi tror på stor skillnad i ålder, ungefär 50–50 i kön, att man har folk med annan etnisk bakgrund, man blandar väldigt mycket alltså. [...] Och får man en bra mix där så kan det bli bra dynamik. (Robert, Rho)

En bra dynamik, eller en varierad grupp där människor kan lära av varandra, är något eftersträvanvärt enligt flera av projektarbetarna i de fyra projekten. Förutom ålder, kön och etnisk bakgrund nämns också olika social bakgrund, utbildning och yrkeserfarenheter som faktorer som ger en bra ”dynamik”. I Gamma och Rho berättar flera projektarbetare att den blandade gruppen är en styrka för både projektet och arbetskooperativen då det innebär att både deltagare och projektarbetare får tillfälle att dra lärdom av varandra, vare sig det är en förståelse för någon annans situation eller kunskapen om ett särskilt hantverk.

Människor jobbar i olika takt men alla kan tillföra något, vi tar tillvara på den kunskap som finns inom projektet. (Git, anställd i Gammas kooperativ)

Jag tycker det är viktigt att människor kan få jobba på sina egna villkor när det går. Det är viktigt att alla får en chans. Alla kan bidra med något, även om man har ett fysiskt eller socialt hinder eller ett hårt förflutet. Men idag sällas människor bort på arbetsmarknaden. (Gustav, Gamma)

Även om den varierade gruppen är en styrka vittnar projektarbetarna om att den även kan medföra svårigheter. I Gamma berättar vägledarna att:

Det är inte helt lätt att förklara för ”Roffe” att han inte kan skriva ”Hur mår du, lilla stumpan?” i ett sms till en kvinna som kanske är utsatt för hedersförtryck. Han vill ju bara vara snäll men ibland blir det ändå fel. (Gabriella, Vägledare Gamma)

”En chans för alla” och att ”var och en kan bidra med något” poängteras särskilt i Gamma men i praktiken finns det begränsningar för hur många som kan anställas av företagen. Gisela berättar att det i projektets ena företag finns fem anställda arbets- och handledare¹⁵ och att de förhoppningsvis kan utöka med ytterligare fem personer om ett år. I det andra företaget tror hon att 12 personer kan anställas när företagets verksamhet sätts igång, men det är långt från de omkring 150 deltagare som projektet beräknas ha under hela projektiden. Även i Rho finns en diskrepans mellan det stora antalet deltagare och möjligheterna till anställning. Flera ur de båda projektens personal antyder att deltagarantalet är bra för de kooperativa företagen då det är större chans att rätt personer anställs, det vill säga att deltagarnas konkurrens om anställningarna i företagen är något bra, som för vilket företag som helst. En risk med det är att ambitionen att starta ett fungerande kooperativ leder till att individer med vissa funktionsnedsättningar och sjukdomar får stå tillbaka för individer som mår bättre – precis som på arbetsmarknaden i övrigt (se även Levander 2008).

I Ypsilon är gruppen av deltagare visserligen varierad men en väsentlig skillnad från de övriga projekten är att Ypsilon inte har valt att starta ett kooperativ i anslutningen till projektet utan istället ger en utbildning som möjliggör för deltagarna att *själva* starta kooperativ. Det innebär att deltagarna själva väljer medkooperatörer.

För det första så kan du aldrig tvinga någon att starta ett företag men för det andra så kan du aldrig tvinga att de ska starta med den eller den. Man gifter sig inte med vem som helst, man startar inte företag med vem som helst, och det är vi skitnoga med att poängtera för dem. Och ibland kan det ju också finnas folk som vill starta själva. Vi hjälper ju dem med. (Yngve, Ypsilon)

¹⁵ Bland annat ”Git” som har intervjuats här.

Detta kan tänkas öppna upp för risken att en person med en önskan och ett behov av att ingå i ett arbetskooperativ inte har möjlighet att göra det om han eller hon inte finner någon att samarbeta med eller om en företagsidé inte fungerar. Deltagare som tillsammans planerar för ett gemensamt företag kan också själva välja att utesluta en blivande medarbetare ur sin grupp om samarbetssvårigheter uppstår, en möjlighet som inte finns på samma sätt i Gamma och Rho. Huruvida tanken om att ”alla kan bidra med något” kan sägas finnas i Ypsilon är därmed tveksam – i projektet är alla välkomna men i de sociala företag eller arbetskooperativ som bildas kan delägare och medarbetare potentiellt välja bort de som inte har så mycket att bidra med.

Också i det avslutade projektet Sigma var den kooperativa verksamheten beroende av deltagarna på ett annat sätt än hos Gamma och Rho. Visserligen tog projektet initiativ till att ett kooperativ startades och under projektiden hade personalen ett övergripande ansvar för detta, tillsammans med deltagarna. Vid projektets slut var det dock upp till deltagarna själva att besluta om vad som skulle hända med kooperativet, som kunde skrivas över på en grupp av deltagare om ett intresse fanns.

Det fanns *inget* intresse av kooperativ. Många kände inte till det och när vi berättade var de inte intresserade. (Sanna, Sigma)

Flera av projektets deltagare hade ett intresse av att starta eget företag, dock inte i kooperativ. Sanna berättar att arbetet med kooperativet inom projektet var *en* sak, att gå samman med ”främlingar” och tillsammans helt ta på sig ansvaret var en annan sak.

Att få (rätt) deltagare

Till projekten kommer deltagare främst för att de har hänvisats dit av handläggare vid offentliga myndigheter, detta eftersom ett projektdeltagande måste ha stöd i den myndighet som individen är inskriven vid. I Gamma och Rho bekostar myndigheten individens projektdeltagande (vilket då är en del av projektets medfinansiering) medan Sigma och Ypsilon har så kallad kontant medfinansiering som inte är direkt knuten till deltagarna.

Att få deltagare är inte alltid lätt, visar det sig i intervjuerna. Projekt Rho har just börjat komma tillrätta med sina ”problem att rekrytera deltagare” efter att inledningsvis ha haft färre deltagare än det varit tänkt, trots att projektet har haft stöd redan från start av alla kommuner som det är verksamt i. Rita beskriver kontakten med olika verksamheters handläggare som i det närmaste sporadisk:

Alla ESF-projekt ska ju ha sina deltagare och medfinansiering, så vi har ju kontakt med handläggare på kommuner till exempel. Och där upplever jag lite en trötthet ”ah, inte ett projekt till”, så, ”och man kan inte hålla reda på alla projekt, och det är bara samma sak”. Att man

har lite den där, en lista med personnummer som man måste göra någonting med, och så har man en lista med projekt, och det spelar liksom nästan ingen roll om folk hamnar på det ena eller det andra. Det är lite grovt sagt, men ibland upplever jag att det är så. (Rita, Rho)

Citatet ovan visar på en uppfattning om att ett projekts möjligheter att få deltagare, och vilka dessa i så fall är, inte alltid är beroende av att projektets profil sammanfaller med de behov som finns bland de arbetslösa. Ingen av projektarbetarna i de fyra projekten tycks heller koppla samman ett lågt deltagarantal med brister i projektets upplägg eller verksamhet. Ett talande exempel är att det i en kommun är många deltagare som har hänvisats till projekt Rho av en och samma handläggare – som fick upp ögonen för verksamheten då hon var på samma bröllop som en av projektarbetarna. Detta menar Rita illustrerar hur avgörande en god kontakt med samverkande myndigheter kan vara.

Sanna i projekt Sigma har en liknande uppfattning om de handläggare som hon har kommit i kontakt med. Hon menar på att det avslutade projektet Sigma i och med detta kunde möta deltagare som inte var särskilt intresserade varken av att ingå i ett kooperativ eller lära sig mer om företagande, samtidigt som intresserade personer med bra idéer kunde hamna i en helt annan verksamhet. Samtidigt som projekt Sigma kom igång startade kommunen själv flera EU-projekt. Detta innebar enligt Sanna ytterligare svårigheter för Sigma då handläggarna i första hand skickade sina klienter till de kommunala projekten, det vill säga den egna verksamheten.

Vi fick det som blev över, eller något. [...] Det tog ett tag innan de förstod vilka deltagare som passade här. (Sanna, Sigma)

Citatet ovan visar på en känsla av att många gånger möta de deltagare som inte passar in i kommunala projekt snarare än de som faktiskt passar in i projektets profil. I Gamma upplevs myndigheterna, som en projektarbetare säger, ”ha skickat hit lite allt möjligt” men detta kopplar de själva snarare ihop med det stora intresse som de uppfattar finns för projektet i kommunen. Sigmas upplevelse av att ”få de som blev över” delas av Rho, som belyser att den känslan ibland även kan finnas hos deltagarna:

I [ort A] är det så att man betraktar vårt projekt som den sista anhalten, det var en av deltagarna själv som sade att det här är ju fortfarande bara kommunens sysselsättning för de socialfall som finns. Och är det den bilden man har från myndighetsfunktionen, och den bilden som deltagarna själva går runt med, då är det svårt alltså, då är det jättesvårt. (Rita, Rho)

När både handläggarna och deltagarna själva ser på projektet som ”sista anhalten” och på deltagarna som ”de som blev över” innebär det att projektet har en tuff utgångspunkt.

I Gamma likväl som i Sigma är ramarna för projekt- och företagsverksamhet relativt tydligt fastslagna. Projektdeltagare deltar i den verksamhet som står till buds, bidrar med det de kan och lär sig av andra. På motsvarande sätt får också projekten ta de *deltagare* som ”står till buds”, för även om en vilja att delta eftersträvas är det inte alltid möjligt. I Rho har man inledningsvis haft liknande förutsättningar och deltagarnas kompetenser har i viss mån styrt verksamheten, men i takt med att platserna fylls har möjligheten för projektet att själva ”välja” deltagare till lediga platser ökat, vilket visas i nedanstående samtal med vägledarna för verksamheten på en av de fyra orterna:

Reza – Arbetskooperativet är det slutgiltiga målet vi vill komma till. Vi försöker se till att matcha deltagarnas kompetens med de uppgifter som finns eller få dem intresserade, men det är där som vi har lite svårigheter.

Intervjuaren – Okej. Möter ni lite fel målgrupp här?

Reza – Ja, om vi ska hårdra det, första gången som vi hade det här informationsmötet för kommunen skickade de oss ... ja, en två tre aktiva missbrukare, de trodde kooperativet bara tar emot ”dom där”. Hur ska vi få de människorna att direkt utföra professionellt arbete? Acceptorar *du* en sådan arbetskraft hos dig? Hushållsnära tjänster till exempel. [...] Men nu har vi lite raffinerat intagningen av deltagarna. Så att vi tar och intervjuar dem, sätter lite krav.

Renée – Nu har vi ju mer möjlighet, innan var vi ju ganska beroende på att få in deltagare för det finansierar ju själva projektet också. Nu har vi kommit till en nivå så vi har ganska bra med deltagare så nu kan vi börja specifikt säga att nu behöver vi någon som kan *det här*. Så att nu kanske man har chans då att få de här som inte står så *himla* långt ifrån arbetsmarknaden.

Intervjuaren – Så ni kan säga nej till potentiella deltagare?

Renée och Reza – Ja, det kan vi. (Vägledare Rho)

Ypsilon är ett av de två projekt (det andra är Sigma) vars medfinansiering inte är knuten till deltagarna, något som Yngve menar var en förutsättning för att de skulle kunna driva projektet. Detta för att undgå att förlora finansiering om deltagare under projektiden hoppar av eller får jobb, och därmed försvinner stressen över att alltid fylla projektets platser. Även till Ypsilon hänvisas deltagarna av

offentligt anställda handläggare men till skillnad från de berättelser som har visats ovan är projektarbetarna här inte bekymrade över att få de deltagare ”som blir över”, snarare tvärtom:

Ofta säger kommunen så här när vi pratar om vilka som ska få gå: ”men de är så dåliga förstår du, de står så långt ifrån. De kan aldrig.” Och jag säger liksom alltid ”Men skit i det, de är inte tillräckligt dåliga för oss!” Och där har vi alltid rätt. [...] Man förutsätter att de inte kan något men de kan jättemycket. (Yngve, Ypsilon)

I Ypsilon är därmed alla välkomna och Yngve berättar om att många individer som av kommunen har betraktats som ”hopplösa fall” under projektiden för första gången på många år har visat intresse för något och nu känner sig hoppfulla inför framtiden. Till skillnad från de övriga tre projekten har dock inte Ypsilon någon ambition att i anslutning till projektet starta ett kooperativ eller socialt företag; förhoppningen är att deltagarna själva ska göra det, med hjälp från projektet. Därmed har inte Ypsilon lika mycket att förlora på omotiverade deltagare som de övriga projekten anser sig ha, vilket kan vara en möjlig förklaring till Ypsilons något mer inkluderande förhållningssätt till deltagarna.

Frivilligt eller ovilligt

Personalen i de fyra projekten menar på att alla parter vinner på att deltagarna är i projektet av egen vilja. Deltagare som är ointresserade och omotiverade innebär en svårighet för verksamheten i projektet att fungera som den är tänkt och innebär också en utmaning för projektarbetarna att ändå erbjuda en meningsfull vardag i projektet. Medan vissa av deltagarna själva har bett om att få komma till projekten, och fått det beviljat, blir merparten hänvisade dit av sin handläggare hos någon av de samverkande myndigheterna, ibland utan att vilja delta i projektet.

Det här *måste ju* bygga på motivation. Jag tror det blir tydligt när man kommer in, och sedan tar det olika tid innan man förstår det här. För sedan släpper vi ju in deltagare på ett annat sätt också i diskussioner, strategi- och utvecklingsfrågor, något som man inte har i *något* annat projekt. (Robert, Rho)

Då har vi två ytterligheter kan man säga. Att man har erbjudit detta på frivillig basis. Eller man har mer eller mindre tvingat dit folk. Och tvånget, nu om man får göra eller inte göra, ja det vet jag inte men någonstans är det *nästan* så att du inte får socialbidrag om du inte går. (Yngve, Ypsilon)

Ibland tycks varken deltagaren i fråga eller projektet han/hon kommer till ha något val. Flera projektarbetare berättar att det inte alltid går att avvisa någon trots att individen själv vill det; han eller hon blir tvungen att ”testa” i några månader. Om

projektet dessutom behöver fler deltagare (då medfinansieringen ofta är kopplad till dessa) tycks det ännu lättare att gå på myndigheternas beslut. I intervjuerna visar dessutom projektarbetarna att de, även om de menar att en frivillighet vore att föredra, inte är odelat negativa till ett tvingande deltagande.

Rita – Det gäller att det kommer deltagare som faktiskt är lite nyfikna på det här i alla fall. [...] Det är ju svårare om man känner att man är dit tvingad. Och det går emot det vi egentligen ville i början.

Rosita – Samtidigt har man ju sett att en del kan vända, alltså de där som var negativa när de kom kan bli positiva också. (Rho)

Alla jag har pratat med i de fyra projekten berättar om deltagare de har mött som har kommit till verksamheten utan intresse, varit oengagerade eller otrevliga, vägrat delta i saker eller knappt dykt upp, men som efter hand har ändrat inställning.

Är du där på frivillig basis eller är du där på tvång? Ja, vi märker en skillnad första gången. [...] Men vi har ju upptäckt att det spelar ingen roll om de är dit tvingade eller om dom är där på frivillig basis, för när vi sedan när period 1 är färdig ställer frågan ”vill du fortsätta”, då är det helt tydligt, då kan inte vi se att det är *fler* av dem som kom in frivilligt från början som är kvar än de som är där på tvång. (Yngve, Ypsilon)

I Ypsilon möter Yngve många personer som inte själva har valt att delta i projektet, och som han inte heller tror skulle komma till de första tillfällena om de hade möjligheten att välja själva. Även om Yngve själv är tveksam till om det är så det bör vara, menar han att tvånget faktiskt innebär att vissa individer hittar något de blir engagerade i, något som visar sig när alla har möjligheten att avsluta sitt deltagande efter omkring tio veckor. Han, liksom projektarbetarna i Rho, menar på att det är självklart att många som de träffar helst vill tacka nej, eftersom de inte vet någonting om verksamheten. Därmed anses ett tvång ibland vara befogat – testa innan du säger nej.

Språksvårigheter – vem får vara med?

Som redan har nämnts bedöms personer med utländsk bakgrund vara en viktig målgrupp för vissa projekt redan i ansökan. Ändå visar intervjuerna med projektarbetarna att mötet med denna målgrupp i samtliga projekt har haft oväntade implikationer, vilka kommer att redogöras för nedan.

Alla projektarbetare som har intervjuats för studien tar i talet om deltagarna upp ”svårigheter med språket”, med vilket avses individernas förmåga att förstå och göra sig förstådda på svenska.

Det har varit väldigt olika språknivå, det var vi inte beredda på. [...] Vi har försökt trycka på att det är svenska som gäller. (Sanna, Sigma)

Sanna berättar att det i Sigmas deltagargrupp fanns en blandning avseende kunskaper i svenska språket. Merparten av deltagarna hade annan etnisk bakgrund än svensk och många läste svenska på deltid på Sfi (Svenska för invandrare). Sanna berättar att en stor del av utbildningen kring företagande därmed kom att ägnas åt undervisning i det svenska språket. För deltagarna innebar projektet dels undervisning i hur företag drivs i Sverige och vad dessa begrepp heter på svenska men också en extra möjlighet att samtala på det språk som de höll på att lära sig. Att alla skulle prata svenska i gruppen var viktigt för personalen både ur den synpunkten och för att undvika att vissa personer skulle känna sig exkluderade. Även i Rho finns tanken att projektet för deltagarna kan innebära en form av undervisning i det svenska språket och att en blandad grupp då är en styrka. I samtalet om den blandade gruppen uttrycker Robert det så här:

Det enda som kanske inte är så bra är många från samma språkgrupp om man tänker på invandrare, att man inte får sex araber på ett ställe då, så det blir en grupp i gruppen, för det blir inte bra. Men gärna en, bara för att de ska språktränas, att man har en blandning. (Robert, Rho)

Språkundervisning eller språkträning blir därmed en viktig del i projektverksamheten – fastän det inte var tänkt så från början blir det något som projektarbetarna måste förhålla sig till. Detta kan göras på olika sätt och i viss mån finns det också olika förutsättningar för det. I Rho finns i en av delverksamheterna en vägledare med kunskaper i flera olika språk, vilket nämns som en stor styrka. Denna person är den enda av samtliga intervjuade som har en utomnordisk bakgrund. I exempelvis Ypsilon har undervisningen i vissa grupper fått ske delvis på engelska, vilket Yngve menar är en nödvändig men långt ifrån idealisk lösning. I Gamma upplevs språkbarriären utgöra ett stort hinder för att dessa deltagare ska kunna tillgoda sig undervisningen:

Något nytt är ju de här människorna med rent ut sagt usel svenska, som har levt isolerade i sin språkgrupp länge. De har glömt bort den svenska de har lärt sig, eller kanske inte ens gått Sfi. Just nu funderar vi på hur vi ska göra med det, det går kanske inte att ha med dem. (Gisela, Gamma)

Projektet erbjuder en utbildning i Kooperation och företagande, inte en kurs i svenska, vilket innebär att personalen i mötet med dessa deltagare måste hitta nya sätt att förhålla sig både till projekttiden och till deltagarna. Gisela menar att även om målet är att alla ska kunna delta måste detta kunna ske inom ramen för en "meningsfull" verksamhet för alla. Hon tror dock att det med rätt förutsättningar

skulle finnas goda möjligheter för att utveckla en språkundervisning inom projektets arbetssätt med stor del praktiskt arbete.

Rita i Rho är inne på samma linje som Gamma och betonar i citatet nedan att det praktiska arbetet också är en möjlighet för deltagare som har svårt att få ett arbete på grund av otillräckliga kunskaper i svenska att istället *visa* sina kunskaper i en arbetssituation.

Det är ju en av fördelarna också tycker jag att jobba praktiskt, att här är det människor som kan *visa* vad de kan. Genom att vi gör olika jobb så kan de faktiskt visa att de kan, även om de har svårt att förklara vad de kan. Här ser vi ju hur det funkar och att det är folk som är duktiga, och då underlättar ju det naturligtvis möjligheterna. (Rita, Rho)

Förutom allmän undervisning i svenska och en möjlighet till vardagssamtal på svenska ges också en mer specifik språkundervisning i de termer som gäller företagande. Kunskaper om svenska lagar, budget, ekonomi och dylikt kan också tillägnas inom projekten, något som projektarbetarna påpekar är mycket viktigt då lagstiftning kan skilja mycket åt mellan olika länder. Den ”uppfostring” gällande tider, kost och sociala koder som nämndes under rubriken *Personlig och social utveckling* pekar inte ut någon specifik målgrupp. I en intervju nämns dock individer med utländsk bakgrund särskilt och då benämns denna undervisning i termer av att ”lära sig hur det fungerar i Sverige”:

Ingen, ingen – jo, den tyska tjejen – men ingen annan hade almanacka.
Den här västerländska strukturen fanns inte. (Sanna, Sigma)

I Sigma var en majoritet av deltagarna personer som hade invandrat till Sverige från andra länder och samarbetet mellan personer med olika bakgrund fick stor betydelse. I projektet talade de mycket om inkludering och förståelse för andras kultur. Förståelsen för det svenska samhället var också viktig, berättar Sanna, särskilt för de som aldrig hade haft ett arbete i Sverige.

Språksvårighet som enda svårighet

I samtalen om deltagare anses deras *arbetslöshet* i flera fall inte vara ”det egentliga problemet”. Olika sociala svårigheter, outredda psykiska eller neuropsykologiska problem nämns istället som den största svårigheten, svårigheter som inte kan lösas genom att individen får skriva ett bättre CV. Gruppen av deltagare med utländsk bakgrund särskiljs dock från övriga deltagare, vilket åskådliggörs i nedanstående dialog i projekt Rho:

Rosita – Men om man tittar på den här gruppen som kommer från någon annan kultur, annat land, då är det ju mer *språket* där.

Rita – Ja det är det. Det är mycket *energi* i dem annars.

Rosita – Det är språket alltså. Det är ju inte samma sociala bekymmer alltså som...

Robert – Jo det finns också.

Rosita – Jo men jag tror det kan vara en grej också som man har fått utifrån *det*. Att man har det här [problemet] med språket.

Inte heller ses arbetslösheten som det egentliga problemet för deltagare med utländsk bakgrund utan det ses främst som ett symptom på bristande kunskaper i svenska. Som Robert tidigare har nämnt saknar många en förmåga att kommunicera sina färdigheter, men färdigheterna i sig finns där.

Alltså, den gruppen där det inte finns annat än språkligt hinder, när de förbättrar sitt språk så får ju de nästan snabbare jobb också. (Robert, Rho)

Även om individer med utländsk bakgrund givetvis kan brottas med sociala eller psykiska bekymmer precis som övriga deltagare tycks detta inte vara den främsta anledningen till varför merparten av dem deltar i projektet. Att många inte får ett arbete på grund av att de inte behärskar det svenska språket är givetvis ett stort problem som inte ska negligeras, men det väcker också en fråga om huruvida kommunikationssvårigheter i sig är en tillräcklig anledning för att ingå i de företag som ska ge individer möjlighet att arbeta hundra procent av sin egen förmåga. Tilläggas bör att en stor del av de som är anställda i sociala företag har offentliga lönebidrag som bidrar till att möjliggöra för de anställda att arbeta just hundra procent av *den egna* förmågan.

Josefin – Men hur ser du på den gruppen med utländsk bakgrund då, att de egentligen inte har något hinder att arbeta förutom just språket?

Yngve – Jag vet inte hur det kommer att hanteras längre fram. Men jag hoppas att det liksom ska inrymmas för de får ju inga arbeten. Det hindret är ju tydligen tillräckligt stort. Och det måste ju vara bättre att de gör något vettigt och får behålla det, för *de* har ju goda förutsättningar att kunna jobba utan lönebidrag om ett *tag*.

Yngve vet inte om de personer med utländsk bakgrund som han möter i projektet kommer att vara berättigade till lönebidrag eftersom deras enda arbetsnedsättning består i att de ännu inte kan bra svenska. Detta innebär att de befinner sig i en an-

nan situation än flera av de övriga deltagarna som på grund av nedsatt arbetsförmåga kan ha rätt till lönebidrag och därmed innebär en mindre kostnad vid anställning, något som i annat fall är mycket kostsamt.

Som vi såg i föregående stycke var personal i Gamma tveksam till möjligheterna att fortsättningsvis inkludera individer som inte kan tillägna sig undervisningen på svenska. Projektarbetarna i de övriga projekten ser också ett problem i detta men menar samtidigt att de ser stora vinster för individen i längden då de får ett tillfälle att prata svenska i vardagen. I Sigma finns inte ambitionen att vara ett *socialt* arbetskooperativ men Sanna belyser ändå den stora sociala betydelse som projektet och kooperativet har haft. På grund av långtidsarbetslöshet har flera av deltagarna glömt bort mycket av den svenska som de har lärt sig och många gånger har de också haft ett begränsat socialt nätverk. I kooperativet har de vågat prata svenska igen, lärt sig mycket nytt och träffat nya människor.

Projektens målgrupper likväl som de enskilda deltagarna har behandlats ovan och intervjuerna med projektarbetarna har visat att den blandade gruppen, där personer med utländsk bakgrund endast utgör en del, är en styrka såväl som en svårighet. En fördel är möjligheterna för deltagarna att lära av varandra men för att kunna starta ett fungerande kooperativ behövs också de ”rätta” deltagarna med relevanta färdigheter och motivation. Ett frivilligt deltagande är också önskvärt, inte minst i relation till de kooperativa principerna. Detta tycks ibland ses som en utopi som inte alltid går att nå – och kanske heller inte måste nås. Redan här visar intervjuerna på hur kontakten med de samverkande organisationerna inom offentlig sektor har inverkan på det dagliga arbetet, ett ämne som nu kommer att fördjupas i den tredje och sista delen av detta kapitel.

Samverkan med offentlig sektor

Ett krav för att få projektmedel beviljat av ESF är att projektet har medfinansiering från projektägare och samverkansparter. Därmed finns på pappret en samverkan mellan projektet och andra aktörer. Hur detta ser ut och tar sig uttryck i praktiken varierar däremot i de olika projekten. I den sammanställning av projekt som presenterades i Engstrand, Andersson & Vesterberg (2010) var samverkan inte alltid en central del i projektens mål och syfte, och de intervjuer som har genomförts visar att samverkan kan innebära allt från en ren pengatransaktion till ett nära samarbete där gemensamma arbetssätt utvecklas.

Konsekvenser för deltagande

De fyra studerade projekten har alla kontakt med myndigheter och andra organisationer omkring dem men hur denna kontakt och eventuella samarbeten ser ut varierar. Det som är gemensamt för dem alla är den myndighetskontakt som är kopplad till projektdeltagarna. De allra flesta deltagarna hänvisas till projekten av

Arbetsförmedlingen, kommunala enheter för försörjningsstöd, Kriminalvården etc. Därmed blir myndigheterna ofta nödvändiga för projektens fortlevnad.

Att myndigheternas samarbete med projekten möjliggör för personer att delta innebär också en risk för det motsatta; att vissa *inte* ges den möjligheten. I projekt Rho upplevs det som en svårighet att Försäkringskassan inte är en samverkanspartner, eftersom vissa personer som har en önskan att delta i projektet utesluts på grund av det:

För jag menar vi har ju haft enskilda personer som har velat komma med i projektet, men som då utav att de har en stämpel i pannen som står Försäkringskassan inte kan vara med! Och det är ju det som är så tråkigt då när man faktiskt har tagit egna initiativ till saker och ting, och sedan inte får bara för att inte *myndigheten* anser sig ha tid eller vad det nu är för någonting. (Rosita, Rho)

Rosita menar vidare att det har varit viktigt för Rho att representanter från olika myndigheter samlas kring projektet och att de önskar att även Försäkringskassan hade deltagit i samarbetet. Att Arbetsförmedlingen vill, men också har möjlighet, att ingå i projektet ser de som en viktig förutsättning för att lyckas:

Framför allt att Arbetsförmedlingen *får* vara med i projekt, det *fick* de ju inte tidigare. Det var därför en del andra projekt då, vid förra regeringsskiftet, stupade för det knasade ju till en del att Arbetsförmedlingen fick tvärstopp att vara med i den här sortens projekt. (Robert, Rho)

Gamma är det projekt där samarbetet med andra organisationer tycks vara störst. Inom projektet finns personal från samverkansparterna Arbetsförmedlingen och den lokala socialtjänsten samt projektägaren. Dessa tre arbetar deltid i projektet som "vägledare" och stöd för deltagarna och fungerar därmed som en direktlänk mellan projektet och respektive verksamhet. I en gruppintervju med vägledarna berättar de att deras upplevelser av att ingå i Gamma är positiva och att projektet är en viktig form av samverkan, dels för att olika former av verksamheter ges en ökad förståelse för varandra men också för de individer som deltar i projektet.

Hos många av människorna vi möter finns en stor skräck för myndigheter. Att flera myndigheter samarbetar är en stor styrka för projektet. Deltagarna kan få hjälp och prata med någon från AF eller kommunen direkt i projektet utan att behöva ta kontakt med myndigheten [...] lite av myndighetsskräcken kan försvinna. (Göran, vägledare Gamma)

Myndigheternas inflytande över projekten blir inte bara synlig genom deras hänvisning av deltagare till projektet utan också i deras påverkan på hur länge en person kan delta i projektet genom sitt ansvar för dennes försörjning. Detta kan ibland krocka med enskilda projekts visioner:

Ett år är lång tid i sträck för försörjningsstöd. Handläggarna säger att de [deras klienter] måste arbeta och vill inte låsa upp dem i ett projekt i ett år, trots att de redan har gått år ut och år in med försörjningsstöd. (Göran, vägledare Gamma)

Anmärkningsvärt är att Göran själv finns i projektet i egenskap av representant från Arbetsförmedlingen och därmed får möta sin egen myndighet i rollen som projektarbetare. I alla fyra projekt anser projektarbetarna att det är viktigt för deltagarna att ingå i projektet under en längre tid istället för att avsluta sitt deltagande efter 3–6 månader och sedan placeras i en ny verksamhet, något de upplever är vanligt förekommande.

Alltså från vår sida får de vara så länge de vill höll jag på att säga, så länge det fungerar och alla trivs och tycker att det är bra. Däremot så har vi viss, det är också lite olika i de olika kommunerna, men de har många gånger så här att man ska gå tre månader eller ett halvår någons, sedan ska man vidare till någonting nytt. Och jag vet inte vad det är för mirakel som ska hända på tre månader så man är klar att gå vidare. (Rita, Rho)

En del av styrkan i det egna projektet, som alla fyra framhåller, är möjligheten att delta under en längre tid och därmed få utrymme att i egen takt utvecklas efter egen förmåga. Projektarbetarna i Gamma, Rho och Ypsilon har dessutom en mycket stark övertygelse om arbetssättets fördelar gentemot andra arbetsmarknadsprojekt som finns i exempelvis kommunerna. I Sigma finns inte samma övertygelse om ett unikt arbetssätt, dock menar Sanna att projektet har varit givande för deltagarna och skulle vara än mer framgångsrikt om det nådde ”rätt målgrupp”, det vill säga de som redan har ett intresse av att starta företag, oavsett om det är kooperativt eller ej.

Att samarbeta med en splittrad organisation

Det är inte helt självklart att samarbetet mellan olika verksamheter, var och en med sina mål och sitt arbetssätt, kan fungera friktionsfritt.

I Gamma upplever personalen att intresset för projektets idéer är stort från alla håll; hos kommunledning, lokala myndighetskontor och bland handläggarna i dessa verksamheter. Även Rho och Ypsilon berättar om projektidéer som har tagits emot med öppna armar av kommunledningen – men därefter går det tyngre och i båda projekten upplever man en diskrepans mellan det som bestäms uppifrån och hur det mottas och efterlevs längre ner i organisationen. Personal i Rho och Ypsilon berättar om svårigheter i den vardagliga kontakten med myndigheter.

Trots att den politiska ledningen har sagt att ”det här gillar vi och så här ska vi jobba” så finns det ju en strukturell spärr där emellan kan man säga, som är jävligt tydlig. Som är jättesvår att komma åt.
(Robert, Rho)

Ett resultat av detta är de svårigheter i att få ansvariga handläggare att hänvisa deltagare till projekten, trots att samarbetet har stöd i kommunledningen. I ett annat exempel från ett av projekten bestod en del av kommunens medfinansiering i att en kommunanställd skulle delta som handledare under en tid, men på grund av konflikter inom organisationen beordrades denne av sin chef att sitta av tiden utan att aktivt delta i verksamheten:

Och de har ju verkligen gjort det, de tar ju inte ens av sig jackan då, utan sätter sig på en stol och så ska de fungera som handledare. Så är de bara emot allting då. (Yngve, Ypsilon)

Varför samarbetet inte fungerar ges olika förklaringar av projektarbetarna, bland annat menar flera ur personalen att kommunens ofta utbytta ledning kan vara en anledning. Avstånd och bristande kommunikation mellan politiker, chefer och tjänstemän kan vara en annan. En svårighet som både Rho och Ypsilon tar upp är att projektens hela existens faktiskt grundar sig i att det finns problem i samhället men också i den ordinarie verksamhet som är skapad för att komma tillrätta med dessa problem. En ny aktör, som ett icke offentligt ägt projekt, inom ett område där offentlig sektor har haft monopol tycks enligt projektarbetarnas berättelser ibland ses som ett hot:

Men det är ju inte så konstigt egentligen. För alltså, det som vi gör med det här projektet, det har ju någon annan uppdraget att göra redan. Vi har en Försäkringskassa, vi har en Arbetsförmedling, vi har social för allting och vi har starta eget och vi har starta vårt, allting finns ju. Och det funkar ju inte så bra. Så kommer vi in och säger ”hej och hå, vi har en fiffig lösning för att fixa det här som inte ni har fixat”.
(Robert, Rho)

Både Robert och Rosita i Rho och Yngve i Ypsilon menar att beslut som handläggarna inte känner sig delaktiga i lätt kan uppfattas som ett hot mot den yrkeskunskap och erfarenhet som handläggarna besitter, något som också försvårar projektens arbete. Därför anser de att en god kontakt med handläggarna är nästan nog så viktig som att projektet är förankrat i ledningen. Detsamma menar personal i Gamma som berättar om ett gott samarbete med projektets samverkansparter. Som tidigare nämnts har Gamma en person ur sin personal på plats i projektet på deltid, något som innebär en god insyn i projektet samtidigt som projektets dialog med respektive samverkande organisation underlättas.

Projektens samverkansparter har här visats ha olika roller i de olika projekten. Tydligast är deras inverkan genom de deltagare som projekten möter och de offentliga organisationerna kan både vara en resurs och ett hinder för att projekten ska fungera som projektarbetarna önskar. Samtidigt som kooperativen ska vara organisatoriskt fristående från andra organisationer enligt både de kooperativa principerna och definitionen av sociala företag är ett gott samarbete viktigt. En ständig dialog, inte minst med de handläggare som i slutändan tar besluten om vilka klienter som ska få delta eller inte, tycks underlätta arbetet.

Härnäst följer en avslutande diskussion där jag ytterligare belyser vissa aspekter av det empiriska materialet samt återvänder till de kooperativa principerna för att se hur de kan finnas närvarande i projektens verksamhet och arbetssätt.

Avslutande diskussion

Som vi sett i denna rapport betonar EU starkt kooperativ som ett av flera arbetssätt för att uppnå inkludering på arbetsmarknaden. Jag har också visat hur social ekonomi, sociala företag och kooperativ benämns i andra sammanhang. I de fyra studerade projekten används begreppet *socialt företag* i olika stor utsträckning i alla utom ett, där socialt företagande inte är arbetssättet. Gemensamt är dock att i *alla* projekt benämns de tänkta eller redan existerande företagen som *kooperativa företag* eller *arbetskooperativ*¹⁶. När det gäller kopplingen till de kooperativa principerna – frivilligt och öppet medlemskap; demokratisk medlemskontroll; medlemmars ekonomiska deltagande; självständighet och oberoende; utbildning, praktik och information; samarbete mellan kooperativ samt omsorg om samhället – ska jag nedan visa att den många gånger är bristande. På vissa punkter är kopplingen stark medan andra punkter inte kan följas fullt ut – om alls.

En gemensam grundtanke i de fyra projekt som har besökts är att både projekt och företag ska bidra till en bättre tillvaro och skapa nya möjligheter för människor som av olika anledningar har svårt att få ett arbete. Tanken är att skapa möjligheter som underlättar för enskilda individer men som också samhället i helhet tjänar på, då fler kan bidra till samhället och dessa individers behov av försörjningsstöd och andra bidrag kan minska. I vissa projekt syns dessutom en ambition att återanvända eller arbeta på ett miljövänligt sätt – alltsammans exempel på *omsorg om samhället*.

Projekten fäster också vikt vid lärande och *utbildning*, vissa mer än andra. Att kooperativets medlemmar ska vara kunniga och kompetenta är viktigt, vilket leder till att projekten dels fokuserar på ekonomi och regelverk men också har utrymme för mer specifikt yrkesinriktade kurser, till exempel blomsterbindning eller städning. Utbildning innefattar i de kooperativa principerna även utbildning och informationsspridning utåt till det övriga samhället. Informationsspridning och strategisk påverkan är till stor del något som görs när projekttiden går mot sitt slut och resultaten kan skönjas men flera av projekten arbetar redan nu med att marknadsföra sig och de metoder de använder. Detta gäller särskilt de tre projekt som helt eller delvis arbetar med socialt företagande, ett begrepp det fjärde projektet inte använder och arbetar utifrån. *Samarbete med andra arbetskooperativ* finns också närvarande i vissa av projekten, exempelvis genom att olika kooperativ köper tjänster av varandra.

Projektdeltagarnas *ekonomiska deltagande* såväl som den *demokratiska styrningen* påverkas av att företagen ännu inte ägs av deltagarna. Målet är att de företag som redan har bildats eller kommer att bildas ska vara kooperativt ägda efter

¹⁶ Sociala företag bedrivs ofta i kooperativ form.

projekttidens slut men redan nu genomsyrar den ambitionen projektet i stort. Att deltagarna tillsammans med personal diskuterar idéer, lägger upp arbetet och diskuterar ekonomin är en viktig del i de projekt där företag redan finns. Dock är varken företag eller projekt i nuläget fullt ut demokratiskt utan deltagarnas demokratiska inflytande är beroende av att de som reellt har makten – alltså projektägare och projektarbetare – överlåter visst beslutstagande åt deltagarna. Hedin et al. menar att ett sådant arrangemang kräver en erfaren och kompetent projektledning som kan dela med sig av ansvar och makt till deltagarna. Det är också viktigt att ledningen inte känner sig hotad av meningsmotsättningar i gruppen (Hedin, Herlitz & Kuosmanen 2006:150)

Som föregående kapitel har visat är det sällan upp till individen om hon ska delta i ett projekt eller ej – som så många gånger inom arbetsmarknadspolitiska projekt. Sett utifrån de kooperativa principerna kan detta dock te sig problematiskt då ett *frivilligt och öppet medlemskap* är en av dessa. Även om det handlar om projekt och (ännu) inte regelrätta kooperativ är det värt att diskutera huruvida en verksamhet som ska bygga på frivilligt medlemskap bör föregås av ett projekt där just detta många gånger saknas.

Ett kooperativ ska organisatoriskt vara *självständigt och oberoende* av andra organisationer och det är också samtliga projekts målsättning för de kooperativ som bildas. Att organisatoriskt vara frikopplad sina ägar- och samverkansorganisationer under projekttiden kan vara svårt – om inte omöjligt.

Sammanfattningsvis bidrar de kooperativa principerna till en projektverksamhet där demokrati och inkludering är viktigt. Det är också något som projektarbetarna och deltagarna tillsammans försöker att omsätta i praktiken i den mån det är möjligt med tanke på de regler och riktlinjer som måste följas. Vissa principer tycks dock svårare att förhålla sig till än andra och nedan diskuteras några av dessa vidare.

Deltagare eller delägare – en fråga om tvång?

Som visats i tidigare kapitel¹⁷ har arbetskooperativ i regel bildats när individer med gemensamma problem går samman för att komma fram till en lösning. Många gånger har det varit lokala föreningar som har bildat kooperativ för att lösa ett problem på orten, eller personer ur en viss yrkesgrupp (se Lorendahl 2006). I de arbetsmarknadspolitiska projekt finansierade av Europeiska socialfonden där kooperativ eller sociala företag ska bildas¹⁸ är det inte de tänkta delägarna själva som tar initiativet, vilket kan vara problematiskt. Det gemensamma problemet och intresset kan vara mycket litet då en mängd personer med olika bakgrund samlas. I vissa fall har deltagarna heller inte själva valt att delta i projekten och har kanske

¹⁷ Se *Utgångspunkter för studien*.

¹⁸ Undantaget är Ypsilon där deltagarna själva måste ta initiativ för att några företag faktiskt ska starta.

inget intresse av att alls arbeta i den kooperativa formen och därmed vara delägare i företag. Projektarbetare berättar i ett fall att det i projektets uppstartsskede var svårt att få tillräckligt många deltagare. Därmed krockade önskan om att deltagarna skulle vara intresserade av konceptet med behovet av att ha deltagare för att alls kunna bedriva verksamheten (då medfinansieringen är kopplad till deltagarna).

Flera projektarbetare menar att ett frivilligt deltagande många gånger är svårt att uppnå på grund av de regler som samverkande myndigheter har. Ibland har personer inget annat val än att delta i projektet om de ska undgå att förlora sin ekonomiska ersättning, något som projektet inte kan påverka. Detta, menar de, behöver inte nödvändigtvis vara en nackdel då individer som till en början var negativt inställda till projektet efter hand har ändrat inställning och nu är hängivna kooperatörer. En projektarbetare berättar att det idag inte är någon skillnad i engagemang mellan de deltagare som till en början befann sig i projektet frivilligt och de som var tvungna att delta.

Många gånger menar alltså projektarbetarna på att även om ett frivilligt deltagande är att föredra så är det inte alltid möjligt på grund av det sammanhang som projekten befinner sig i. Med facit i hand vore det kanske inte ens önskvärt för projekten att alltid eftersträva frivillighet eftersom så många av de inledningsvis motvilliga deltagarna uppges ändra inställning efter en period. Att en person inte vill delta i något som hon eller han inte vet någonting om är enligt projektarbetarna inte konstigt och därmed ses ändamålet i det närmaste helga medlen. Nödvändig information för att kunna göra ett val må visserligen vara relevant, men det är skillnad på att få relevant kunskap om sina alternativ och att skrivas in i ett projekt mot sin vilja. Detta menar jag är särskilt viktigt då projekten i fråga, som vi har sett, många gånger erbjuder en gedigen utbildning och möjlig yrkesväg. Kan det verkligen krävas av vuxna människor att de aldrig ska kunna avfärda något utan att först ha provat på det? Att säga nej till en utbildning i såväl juridik eller blomsterbinding som en utbildning i Kooperation utan att först ha genomgått en försökstid på tre månader borde rimligtvis vara en rättighet även för den medborgare som är arbetslös. Schierup menar att social inkludering i betydelse av inkludering i *lönearbete* riskerar att pressa vissa människor till att acceptera de arbetsförhållanden som bjuds för att inte helt exkluderas från arbetslivet och samhället. Förutom en ojämlik delning av arbetsmarknaden, inte minst etniskt, kan detta bidra till en än större utsatthet för vissa grupper (Schierup 2007:194). Att människor mot sin vilja tvingas delta i en utbildning och uppbyggnad av ett kooperativ för att inte förlora försörjningsstöd kan ses som ytterligare ett steg mot det samhälle som Schierup beskriver. De sociala arbetskooperativen – som ska främja inkludering, frivillighet och en arbetsmarknad på individens egna villkor – skulle därmed kunna innebära att människor som inte ser någon annan utväg fastnar i ett företag som kräver stort engagemang och ibland även hårt arbete för att gå runt.

Frivillighet är centralt i definitionen av kooperativ och i de kooperativa grundsatserna såväl som i definitionen av sociala företag, där initiativet bör komma från en grupp som vill förbättra sin egen situation. I en utvärdering av ett projekt där ett socialt företagande startades menar Levander (2008) att projekttiden utvecklades av en projektledare och en projektsamordnare som inte var en del av den målgrupp projektet riktade sig till, något som går emot den definition som ofta används. I likhet med detta är även de projekt som här har studerats, så vitt jag kan se, startade på initiativ av andra än just målgruppen. När initiativet kommer från annat håll kan frivilligheten antas fylla en än viktigare funktion för verksamhetens värde som arbetskooperativ eller socialt företag. Ett undantag är det projekt som förbereder deltagarna för att – vid intresse – *själva* initiera arbetet med ett kooperativt företag.

Frivilligt projektdeltagande

Frivilligt deltagande är även något som *projekten* kan tjäna på. Flera av de projekt som arbetar med arbetskooperativ har sökt projektmedel för att komma igång med sin specifika verksamhet. När handläggarna ser projektet som vilket annat arbetsmarknadspolitiskt projekt som helst kan det innebära svårigheter för projekten. Visserligen har de fyra studerade projekten som målsättning att deltagare ska komma i arbete eller studera vidare men det huvudsakliga målet är att ett antal deltagare ska ingå i ett kooperativt företag efter projekttiden. Deltagare med ett intresse för detta ökar givetvis projektets chanser att uppnå sina mål. Svårigheterna att ”få deltagare” och det stundtals svaga intresset betraktas som ett problem i projekten. Projekten upplever ibland att de får ”ta dem som blir över” och skulle behöva rekrytera deltagare som verkligen har ett intresse för att den arbetskooperativa verksamheten ska gynnas. Samtidigt har de i egenskap av socialfondsprojekt ett visst socialt ansvar, något som flera projektarbetare poängterar. Detta skulle kunna leda till en konflikt mellan det sociala och det ekonomiska. Som företag har de visserligen ett socialt ansvar men också ett mål att vara självförsörjande och att driva en verksamhet som kan gå runt.

Om företaget från början hade startats av individerna själva skulle de redan där kunna avgöra vilka som skulle ingå i kooperativet utan att direkt avvisa någon, en möjlighet som kanske inte finns på samma sätt för ett projekt med en så bred målgrupp som flera av de studerade projekten faktiskt har. Undantaget är Ypsilon och Sigma där deltagarna själva väljer om de vill starta ett kooperativ eller ej, och i så fall också vilka som ska ingå. Gällande de andra projekten väcker detta onekligen frågan om vilka möjligheter ett projekt har att avvisa deltagare. I Rho har projektet efter en svår start nu antligen ungefär så många deltagare som det bör ha, vilket enligt projektarbetarna innebär att det nu finns en möjlighet att till kvarvarande platser välja deltagare efter utbildning, erfarenhet eller intresse för att arbeta kooperativt. Följaktligen finns också möjligheten att tacka nej till deltagare

som de inte tror passar för verksamheten eller att undvika att ta in nya deltagare tills de rätta kompetenserna dyker upp.

Hedin et al. har studerat sociala arbetskooperativ vars målgrupp är individer på väg ut ur missbruk eller kriminalitet och menar att arbetsträningen i dessa fall blir en ”verklighetsprövning” som verkar motiverande för individen. Dock poängterar de att detta kräver en relativt hög arbetskapacitet och förmåga att lära av andra, något som inte passar för alla (Hedin, Herlitz & Kuosmanen 2006:161). De skriver vidare att arbetet med och driften av ett socialt arbetskooperativ kräver en omfattande arbetsinsats, ett stort ansvar och en anpassning till andras viljor och att det därmed är något som individen själv måste välja att åta sig (Hedin, Herlitz & Kuosmanen 2006:150). Genom att klienter eller brukares motivation och intressen styr utbildningen inom de sociala arbetskooperativen blir resultaten ofta goda och individernas utveckling kan påverkas av dem själva. Detta menar Hedin et al. ger ökad makt åt individen jämfört med när myndigheter bestämmer över dennes placering i olika verksamheter (Hedin, Herlitz & Kuosmanen 2006:158). En risk med att starta sociala företag/arbetskooperativ i form av arbetsmarknadsprojekt är att företagen styrs för mycket av de regelverk och krav som omgärdar projekten på bekostnad av individens behov. I intervjuerna anas de svårigheter projekten får när verksamheten inte passar för en individ men denne ändå måste delta, vilket alltså går emot en av de främsta styrkor i arbetssättet som Hedin et al. poängterar.

Levanders utvärdering av ett projekt som genom startande av ett socialt företag hade som mål att hjälpa individer från hemlöshet till ett meningsfullt liv belyser hur den kommersiella verksamheten under ett år gick från att ha varit ett medel till att bli det huvudsakliga målet. Därmed menar hon att verksamhetens ambition att vara ett socialt företag gick om intet i och med att den sociala aspekten blev sekundär (Levander 2008:58). Detta är en risk även för de fyra projekt som har studerats inför denna rapport, särskilt för de projekt där det kooperativa eller sociala företaget har startats i nära anslutning till projektet och projektarbetarnas roll i verksamheten är stor. I intervjuerna syns svårigheterna i att skapa en balans mellan det sociala ansvaret och ett kommersiellt gångbart företag då ju verksamheten är beroende av att få sina produkter eller tjänster sålda för att gå runt. Tankarna om att vara ett företag där ”alla kan bidra på sitt vis” tycks ibland krocka med viljan att skapa ett bärande företag, och det står snart klart att alla i realiteten inte kan vara med. Även om deltagare kan följa de regler om trivsel, drogfrihet och demokrati som de tillsammans har skapat vittnar intervjuerna om att vissa inte anses kunna bidra med *tillräckligt* mycket på andra områden.

Integration och språkutbildning

Även om integration fokuserat på personer med utländsk bakgrund inte ursprungligen har varit en central del i projekten, förutom för Sigma, tycks projekt med en bred målgrupp ändå konfronteras med behov som de menar är särskilda för personer som har migrerat till Sverige, oavsett om det är nyligen eller för flera år sedan. Det handlar främst om behov av att ytterligare fördjupa sina kunskaper i det svenska språket, något som har upplevts som en svårighet eftersom personalen menar på att det i vissa fall finns behov av utbildning som de inte hade räknat med skulle ingå i "kursplanen". Det handlar främst om undervisning i det svenska språket men också om att vara tvungen att hålla viss undervisning på engelska för att alla ska kunna tillgodogöra sig kunskap, eller om behovet av tolk. Det är inte heller säkert att denna kunskap eller erfarenhet finns i personalstyrkan, vilket kan leda till osäkerhet i gruppen såväl som till en otillräcklig utbildning för deltagarna. I ett projekt har personalen till och med funderat över om deltagande är möjligt för individer vars kunskaper i svenska är så undermåliga att de inte kan tillgodogöra sig den utbildning som projektet erbjuder. Återigen väcks alltså frågan om vilka som får vara med och vilken rätt projektet har att neka grupper eller individer rätten att delta.

I Ypsilon tänker man inte låta svårigheterna att förstå varandra utgöra ett hinder för vissa individer att delta projektet, men i projektet medger personal att det är ett stort dilemma. Om kunskaper i att undervisa i svenska inte finns inom ett projekt kan man fråga sig om det är rimligt att en sådan undervisning ska få ta tid från den undervisning som projektet har som syfte att bedriva. Trots att de inte är några språklärare tror dock alla projektarbetare att undervisningen ändå är till nytta för många, även om de inte förstår allt. Det viktigaste som projekten uppges bidra med i dessa fall är ett tillfälle för individer att använda sig av den svenska som de behärskar och utveckla sina kunskaper genom samtal, något de menar saknas inom Sfi i vissa fall. Frågan är dock om detta nödvändigtvis ska göras i projekt med en så tydlig målsättning på att bilda arbetskooperativ om inte det sistnämnda intresset *också* finns.

I vissa samtal menar projektarbetarna att det för majoriteten av personer med utländsk bakgrund som de möter just är kunskapen i svenska som utgör det största hindret för att få ett arbete. I Rho säger projektarbetarna att många, när de har blivit bättre på svenska, slutar i projektet eftersom de får jobb då. I Ypsilon tror projektarbetaren att en grupp individer med utländsk bakgrund som ska starta ett socialt företag inledningsvis kommer att behöva lönebidrag, och att de borde ha rätt till det eftersom de ju inte får några andra jobb, men att de efter hand kan bli ett "vanligt" företag eftersom de inte har några egentliga arbetshinder. Varför ingår då dessa individer i projekten? Riskerar de att uteslutas ur projekten på grund av sina bristande kunskaper i det svenska språket, eller beror det egentligen på att

just språket är den enda anledningen för dem att vara i projektet? De sociala arbetskooperativen ger möjlighet för individer att arbeta efter sin egen förmåga utan krav på sig att ständigt vara lönsam, men detta möjliggörs till stor del av offentliga lönebidrag. Det kan därmed behöva sättas upp riktlinjer för hur projektet ställer sig till att inkludera personer som inte är berättigade till lönebidrag.

Policyrekommendationer

1. I linje med tidigare forskning visar denna studie på styrkor med socialt företagande och arbetskooperativa satsningar för individer som av olika anledningar länge har varit arbetslösa. Många gånger startas kooperativa företag i anslutning till projektverksamhet, vilket öppnar för många möjligheter och tycks vara fruktbart. ESF:s stöd till sådan verksamhet är därmed ett stöd till skapande av nya jobb samtidigt som möjligheterna att sprida lärdomar finns.

2. Det är viktigt att beakta att sociala företag såväl som kooperativ per definition bygger på demokrati och frivillighet medan den i denna rapport studerade projektverksamheten i realiteten många gånger inte är en valbar verksamhet. Jag rekommenderar att problematiken kring kooperativ som arbetssätt och de ofrivilliga deltagarna lyfts upp inom ESF såväl som hos blivande projektägare och samverkansparter.

3. Bland projekt med kooperativa arbetssätt syns variationer i utbildningens roll. En bred utbildning kring Kooperation, företagande och branschspecifika kunskaper möjliggör för projekt att erbjuda en meningsfull verksamhet för många. Eftersom projekten involverar individer som inte på sikt kommer att starta kooperativ är det viktigt att utbildningen är upplagd på ett sådant sätt att den ändå kan vara till nytta för dessa personer.

4. En diskussion bör föras kring huruvida knappa kunskaper i svenska språket bör leda till deltagande i arbetsmarknadsprojekt med specifika inriktningar om inte intresse finns hos individen. I projekt i allmänhet och de studerade projekten i synnerhet finns tecken på att undervisning i svenska blir nödvändig trots att det ursprungligen ej har ingått i projektplanen. Ofta saknas personal med pedagogiska kunskaper för just detta, samtidigt som det tar resurser från den tänkta verksamheten. En möjlighet vore att vika pengar inom projektet för särskilda behov som dessa eller att möjliggöra för projekt att söka medel separat.

5. Inom projekten bör en plan upprättas för hur förhållandet mellan projektets uppdrag och företagets uppdrag ser ut, det vill säga det sociala arbetet kontra det kommersiella. Båda är viktiga för det framtida företags chanser att överleva.

6. Diskuteras bör också huruvida projekt kan avvisa deltagare eller ej och i så fall på vilken grund. Bör det finnas särskilda förhållningssätt för projekt med en specifik inriktning, exempelvis socialt och kooperativt företagande?

7. En god kontakt mellan projekt och samverkansparter är viktig att upprätta redan i planeringsstadiet. Att personer från samverkansparterna finns representerade i den dagliga verksamheten har i de studerade projekten visat sig kunna vara en extra styrka.

Referenser

- Bartilsson S., Gillberg G., Hermansson H-E. & Olofsson P. (2000) *Arbete i egen regi. Från arbetsmarknadsprojekt till social ekonomi*, Göteborg: Daidalos.
- Birchall J. (1997) *International Co-operative Movement*, Manchester: Manchester University Press.
- Bryman A. (2002) *Samhällsvetenskapliga metoder*, Malmö: Liber.
- Carlberg A. (2006) *Ett bättre liv är möjligt. Om empowerment och social mobilisering*. Stockholm: Nutek.
- Defourny J. & Nyssens M. (2008) Social enterprise in Europe: recent trends and developments. *Social Enterprise Journal*, 4(3): 202–228.
- EG (2006) *Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 1081/2006*.
- Engstrand Å-K., Andersson J. & Vesterberg V. (2010) *Bortom Lissabonstrategin: Projektarbetares erfarenheter av inkluderingsarbete*. Temagruppen integration i arbetslivet 2010:1. REMESO. Linköping: Linköpings universitet.
- Friberg K. (2005) *The Workings of Co-operation: a comparative study of consumer co-operative organisation in Britain and Sweden 1860 to 1970*. Växjö: Växjö University Press.
- Hedin U-C., Herlitz U. & Kuosmanen J. (2006) *Exitprocesser och empowerment: En studie av sociala arbetskooperativ i Vägen ut-projektet*. Rapport 19 i Kriminalvårdens forskningskommittés rapportserie. Norrköping.
- International Co-operative Alliance. www.ica.coop.
- Kulturdepartementet (1999) *Social ekonomi – en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt? – Rapport från en arbetsgrupp*. Stockholm: Stockholm Fakta info direkt.
- Laurelii E. (2002) Sociala arbetskooperativ. *Funktionshindrades möjligheter till arbete genom sociala arbetskooperativ: Strukturella förutsättningar i Sverige, Storbritannien och Italien*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Levander U. (2008) *Företagande i civilsamhället – minskad slutenhet eller urholkad öppenhet. En rapport om Uma Bazaar – ett projekt i den tredje sektorn för att motverka hemlöshet och social utestängning*. Socialhögskolan. Lund: Lunds universitet.
- Lindkvist L. (2007) *Tänder tillsammans: Personalkooperativ inom vård och omsorg*. Stockholm: SNS Förlag.

- Lorendahl B. (2006) Vi startade vårt. Entreprenörskap inom den sociala ekonomin – en strategi för lokalstyrd bygdeutveckling? I: Sundin E. & Thörnquist A. (red.) *När anställda blir företagare: Studier om företagande i ett strukturuomvandlings- och arbetsmarknadsperspektiv*. Norrköping: Arbetslivsinstitutet.
- Nutek (2008) *Programförslag för fler och växande sociala företag*. Stockholm: Nutek.
- Pestoff V. (2009) Towards a Paradigm of Democratic Participation: Citizen Participation and Co-production of Personal Social Services in Sweden. *Annals of Public and Cooperative Economy*, 80(2): 197–224.
- Rapp G. (2006) Möjligheter och hinder för avknoppare – Tioårigt perspektiv på privatiseringen av städverksamheten i två kommuner. I: Sundin E. & Thörnquist A. (red.) *När anställda blir företagare: Studier om företagande i ett strukturuomvandlings- och arbetsmarknadsperspektiv*. Norrköping: Arbetslivsinstitutet.
- Rydén R. (1998) *Att åka snålskjuts är icke hederligt: De svenska jordbrukarnas organisationsprocess 1880–1947*. Historiska institutionen. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Schierup C. (2007) Social exkludering och medborgarskap i Sverige och EU. I: Blomqvist P. (red.) *Den gränslösa välfärdsstaten*. Stockholm: Agora.
- Schierup C. & Dahlstedt M. (2007) Bortom den svenska modellen? 27–55. I: Dahlstedt M., Hertzberg F. & Urban S. (red.) *Utbildning, arbete, medborgarskap: Strategier för social inkludering i den mångkulturella staden*. Umeå: Boréa.
- SCOOP (u.å) Sociala arbetskooperativens intresseorganisation. *Fakta om socialt företagande*. Stockholm: Scoop. www.skopi.coop.
- Spear R. & Bidet E. (2005) Social Enterprise for Work Integration in 12 European Countries: A Descriptive Analysis. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 76(2): 195–231.
- Sundin E. & Thörnquist A. (red.) (2006) *När anställda blir företagare: Studier om företagande i ett strukturuomvandlings- och arbetsmarknadsperspektiv*. Norrköping: Arbetslivsinstitutet.
- Svenska ESF-rådet (2009) *Nationellt strukturfondsprogram för regional konkurrenskraft och sysselsättning (ESF) 2007–2013*. Stockholm.
- Svensson J. & Herlitz U. (2007) *Kapitalförsörjning till sociala företag*. Stockholm: Nutek.

- Thörnquist A. (1997) Kooperation med tradition. Arbetarproduktionsföreningar inom den bohuslänska stenindustrin. I: Aléx P., Bertilsson S., Jönsson A., Wikström B. & Stryjan Y. (red.) *Förändring och förnyelse*. Stockholm: Föreningen Kooperativa Studier 16.
- Ulmestig R. (2007) *På gränsen till fattigvård? En studie om arbetsmarknads- politik och socialbidrag*. Lund Dissertations in Social Work. Lund: Lunds universitet.

Arbetskooperativ har i Sverige en lång historia bakom sig men har under senare år uppmärksamrats under nya former; *sociala arbetskooperativ* eller *sociala företag*. Dessa utmärker sig genom att främst skapa arbeten för personer med olika former av arbetshinder. I den här rapporten har personal från fyra ESF-projekt med inriktning mot social arbetskooperation intervjuats. Rapporten ger en bild av hur den kooperativa rörelsen kan kombineras med arbetsmarknadspolitisk projektverksamhet – men också av de svårigheter som denna verksamhet kan möta. I studien analyseras bland annat hur inkludering får betydelse i projektverksamheten i relation till frivillighet och tvång.

Josefin Andersson har en magisterexamen från programmet Samhälls- och kulturanalys vid Linköpings universitet och var under 2009-2010 utredare vid Temagruppen för integration i arbetslivet. Hon arbetar nu på Polismyndigheten i Jönköpings län med en förstudie inför myndighetens förebyggande insatser kring hedersrelaterat våld och förtryck.